

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

Кафедра економічної теорії та прикладної статистики

Н. М. Чеботарьова

СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ

*Курс лекцій
для студентів денної та заочної форм навчання
напряму підготовки
„Маркетинг” і „Прикладна статистика”*

**Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2014**

УДК 330.342(075.8)

ББК 65.01я73

Ч 43

Рецензенти:

- Драчук Ю. З.* — доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Фисенко Л. Є.* — кандидат економічних наук, доцент кафедри агробізнесу та управління соціально-економічними системами Луганського національного аграрного університету.
- Заїка І. П.* — кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та прикладної статистики Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Чеботарьова Н. М.

Ч 43 Сучасні економічні системи: курс лекцій для студ. ден. та заоч. форм навч. з напрямку підготовки „Маркетинг” і „Прикладна статистика” / Н. М. Чеботарьова ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2014. – 121 с.

У курсі лекцій в контексті економічної компаративістики висвітлено питання теорії таї практики розвитку та функціонування сучасних економічних систем. Основна увага приділена порівняльному аналізу концепцій постіндустріалізму, постмодернізму, системних трансформацій та соціально-економічних наслідків їх впровадження.

Курс лекцій рекомендований для самостійної роботи студентів галузі знань „Економіка та підприємництво”, а також усім, кого цікавлять проблеми становлення та розвитку сучасних економічних систем.

УДК 330.342(075.8)

ББК 65.01я73

*Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 30 жовтня 2013 року)*

© Чеботарьова Н. М. , 2014

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка” , 2014

ЗМІСТ

Вступ.....	5
<i>Модуль 1</i>	
Лекція 1. Предмет і метод курсу „Сучасні економічні системи”.....	7
1.1. Предмет курсу „Сучасні економічні системи”.....	7
1.2. Наукові напрями порівняльного аналізу економічних систем.....	9
1.3. Сучасний стан порівняльних досліджень.....	10
1.4. Мета вивчення, задачі курсу та методи дослідження.....	12
Контрольні питання для самоперевірки.....	14
Лекція 2. Сутність, структура та еволюція порівняльного аналізу економічних систем.....	15
2.1. Зміст і структура економічної компаративістики.....	15
2.2. Традиційні і новітні сфери аналізу економічних систем.....	18
2.3. Трагування соціально-економічних систем у структурній, функціональній і каузальній концепціях.....	21
Контрольні питання та завдання.....	24
Лекція 3. Методологія дослідження і порівняння економічних систем.....	25
3.1. Економічні системи і критерії їх класифікації.....	25
3.2. Класифікація (типологізація) порівняльних економічних систем.....	28
3.3. Типи, види і моделі економічних систем.....	30
3.4. Порівняльний аналіз економічних систем з позицій постмодерністських концепцій.....	32
Контрольні питання для самоперевірки.....	36
<i>Модуль 2</i>	
Лекція 4. Порівняльний аналіз економічних систем в теоріях постіндустріалізму, інформаційного суспільства, суспільства знань.....	37
4.1. Теорії постіндустріалізму: становлення, еволюція, розвиток, порівняння.....	37
4.2. Витоки постіндустріалізму: співвідношення марксистської і постіндустріалістичної теорій.....	41
4.3. Суспільство знань: сутність, критерії, основні характеристики.....	43

.4.4. Економічні системи в дослідженнях М. Кастельса.....	53
Контрольні питання для самоперевірки.....	56
Лекція 5. Трансформаційні процеси в постсоціалістичних країнах та їх підсумки.....	56
5.1. Системні трансформації: традиційні і новітні підходи.....	57
5.2. Порівняльні оцінки вихідних умов системних перетворень.....	60
5.3. Порівняльний аналіз стратегій „шокової терапії” і „градуалізму”.....	66
5.4. Трансформація відносин власності у сучасних економічних системах.....	69
5.5. Погляди на реальність постіндустріалізму.....	73
5.6. Конвергентно-дивергентні процеси у розвитку постсоціалістичних країн.....	77
Контрольні питання для самоперевірки.....	81
Лекція 6. Дослідження у економічній компаративістиці світових інтеграційних процесів	82
6.1. Взаємозумовленість трансформаційних процесів і розвитку світового господарства.....	82
6.2. Порівняльний аналіз економічної ролі і функцій держави у контексті глобалізації.....	88
6.3. Розширення ЄС: перспективи для світу і України.....	95
Контрольні питання для самоперевірки.....	99
Лекція 7. Економіко-статистичний і рейтинговий порівняльний аналіз економічних систем.....	99
7.1. Статистичний аналіз економічних систем.....	99
7.2. Індексно-рейтинговий порівняльний аналіз.....	103
Контрольні питання для самоперевірки.....	106
Глосарій.....	107
Рекомендована література.....	111
Додатки.....	115
Анотації.....	119

ВСТУП

Розвал планової економіки в СРСР та інших соціалістичних країнах, системні перетворення, пов'язані з формуванням соціально орієнтованої ринкової економіки, і трансформаційні процеси в країнах з розвинутими ринковими відносинами впродовж 90-х років ХХ ст. спричинили докорінні зміни у галузі порівняльних економічних досліджень, які отримали своєрідний поштовх для подальшого розвитку.

Дисципліна „Сучасні економічні системи” є вибірковою для підготовки студентів напрямів „Прикладна статистика” та „Маркетинг”, тому **метою даного посібника** є надання студентам теоретичних знань про закономірності розвитку сучасних економічних систем та методичних рекомендацій щодо проведення компаративного аналізу їх структури і динаміки.

Основні **завданнями** навчальної дисципліни є:

- надати теоретичні знання щодо становлення і функціонування економічних систем та розвитку їх порівняльного аналізу;
- розвинути мислення про можливість конвергенції сучасних економічних систем.
- розширити уявлення про неминучість трансформації індустріального суспільства в інформаційне і суспільство знань.

Після освоєння теоретичного і практичного матеріалу курсу **студент повинен знати:**

- сутність і значення порівняльного аналізу економічних систем.
- принципи і методи дослідження становлення, функціонування та розвитку сучасних економічних систем;
- відмінності між різними економічними теоріями щодо дослідження економічних систем;

Студент повинен уміти:

- дати визначення економічним системам;
- розрізняти типи, види і моделі сучасних економічних систем;
- проводити компаративний аналіз сучасних економічних систем;
- моделювати розвиток економічних систем на середньо- та довгостроковий період;
- розраховувати на перспективу можливі вигоди й втрати України при вступі до Європейського Союзу;
- формулювати висновки і пропозиції, що є результатом аналізу сучасних економічних систем.

МОДУЛЬ 1

Лекція 1.

Предмет і метод курсу „Сучасні економічні системи”

Зміст лекції

- 1.1. Предмет курсу „Сучасні економічні системи”.
- 1.2. Наукові напрями порівняльного аналізу економічних систем.
- 1.3. Сучасний стан порівняльних досліджень.
- 1.4. Мета вивчення, задачі курсу та методи дослідження.

„...навіть якби ми знали що до чого в одній країні , зовсім не обов'язково, що те саме було б правильним і для іншої країни; і більш того ,якщо ми знаємо, що до чого сьогодні, то зовсім не означає, що те саме буде правильним і завтра”.

Д. Норт

лауреат Нобелівської премії з економіки 1993 р.

Ключові слова і поняття: економічна система, еволюція економічних систем, порівняльний аналіз, багатопарадигмальність.

Література: [10, 14, 15, 28, 31, 33].

1.1. Предмет курсу „Сучасні економічні системи”

Економічна система – це певний тип суспільства, якісна характеристика якого обумовлена існуючим способом виробництва, специфікою пануючих економічних відносин і регулюючим впливом надбудови.

У середині ХХ століття у сучасній економічній теорії виокремлюється в окремий розділ порівняльний (компаративний) аналіз економічних систем.

Розпад планової економіки у Радянському Союзі й інших соціалістичних країнах, системні перетворення щодо

формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, трансформаційні процеси у країнах з сприяло докорінним змінам у сфері порівняльних економічних досліджень, отримали своєрідний поштовх для подальшого розвитку:

по-перше. Залишається актуальним порівняння різновидів (моделей) розвинутої ринкової економічної системи та її функціонування в країнах, що представляють кожний такий вид: порівняльний аналіз різних форм власності, ступеня розвитку підприємництва, національних систем державного регулювання економіки тощо;

по-друге. У зв'язку з системними трансформаціями у постсоціалістичних країнах сфера порівняльних економічних досліджень, кількість їхніх проблем і країн-прикладів (case study) значно розширилися. Важливе місце займає порівняння соціально-економічних наслідків ринкових перетворень в різних державах, з'ясування причин їх суттєвих відмінностей;

по-третє. В середині кожної з перехідних систем виокремлюються і зіставляються нові види економічних відносин, визначаються постіндустріальні й інші важливі тенденції розвитку економіки;

по-четверте. Розвиток сучасного світового господарства, вплив світових господарських відносин на функціонування економічних систем різних типів зумовлюють необхідність порівняльного аналізу у контексті глобалізації, зокрема співставлення ролі та функцій держави у трансформаційних процесах і визначення перспектив інтеграції сучасних транзитивних економік в економічний союз (СНД, ЄС тощо).

Предметом курсу є закономірності і принципи функціонування сучасних економічних систем, їх загальні та відмінні риси й тенденції.

Теоретико-методологічну основу порівняльного аналізу транзитивних економік складають праці зарубіж-

них і українських вчених. Серед зарубіжних: С.Фішер, П. Самуельсон, Д. Нордхауз, Макконелл, Брю, які в своїх підручниках з макроекономіки і економіксу мають окремі розділи щодо порівняльного аналізу економічних систем. Серед українських вчених, які займаються вивченням цієї проблеми, відомі: Г.Башнянин, І.Грабинський, І.Кукурудза, П. Леоненко.

1.2. Наукові напрями порівняльного аналізу економічних систем

З 20-х років ХХ сторіччя порівняльний аналіз економічних систем (економічна компаративістика) виник, розвивався й продовжував розвиватися у 2-х протилежних напрямках – марксистському і немарксистському, кожен з яких представляє різні концепції порівняльного аналізу.

Немарксистський напрямок економічної науки неоднорідний і складається з різних течій економічної думки, шкіл, теорій. Тому з часом ця багатопарадигмальність розвитку економічної науки призвела до суттєвого розгалуження підходів і трактувань у сфері порівняльного аналізу економічних систем і появи „буржуазного” порівняльного економічного аналізу. Прибічники цього напрямку критикували марксистсько-ленінську теорію розвитку соціально-економічних формацій, неминучості революційного краху капіталізму та заміни його соціалізмом [14].

У марксистському напрямку, відмінності, що стосуються трактувань питань становлення, функціонування та розвитку різних економічних систем, менш помітні, хоча реально існували і значно посилилися протягом 90-х років ХХ століття. До того ж часу у марксистському напрямі превалювали в основному наукові роботи в галузі критики немарксистських концепцій. Щодо причин появи „буржуазного” порівняльного аналізу, марксистські

дослідники однозначно вказували на виникнення соціалізму та його успіхи в економічному змаганні з капіталізмом.

Важлива подія відбулася в розвитку теорії порівняльних економічних систем у 1990 р. при створенні Європейської асоціації порівняльних економічних досліджень. До неї увійшли майже 160 вчених із 24 країн світу. Серед вчених-економістів немає єдиної думки на рахунок того, кого ж вважати засновником теорії компаративістики. Українські дослідники С.Залупко і І.Грабинський вважають, що її засновником є представник української діаспори В.Голубничий. Таке твердження вони пов'язують з виданням у співавторстві з американцем А.Оксенфельдтом у 1952 р. підручника „Економічні системи в дії – Сполучені штати, Радянський Союз, Франція”. Білоруські вчені Є.Воробйова і А.Воробйов дотримуються думки, що поява компарати-вістики пов'язано з іменами всесвітньо відомих вчених, таких як П.Самуельсон, К.Ландауер, В.Ойкен та інші.

За останній час у сфері порівняльного економічного аналізу вченими відмічено значне розширення діапазону досліджуваних проблем. Вчені вважають, що недоречно сьогодні порівнювати економічні системи соціалізму і капіталізму, на відміну від минулого, а слід порівнювати різні форми нинішніх капіталістичних систем [14].

1.3. Сучасний стан порівняльних досліджень

Розвиток економічних систем, зміни у суспільно-економічному ладові постсоціалістичних країн, процеси глобалізації тощо спричинили значні зрушення у галузі порівняльного аналізу.

Зокрема, відбувається докорінна зміна ставлення до теорії порівняльних економічних систем більшості вчених постсоціалістичних країн. До цього періоду характерною

була різка критика західної компаративістики з боку учених марксистського напрямку в економіці. На зміну їй у 90-х роках ХХ століття прийшли:

1) неупереджений аналіз стану та перспектив порівняльних економічних досліджень;

2) пряма чи опосередкована участь учених у всіляких міжнародних організаціях з порівняльних досліджень;

3) різного роду порівняльні дослідження, проведені з немарксистських та неомарксистських позицій.

У зв'язку з ринковою трансформацією економічних систем у постсоціалістичних країнах спостерігався приплив наукових сил до галузі порівняльного аналізу. Зростання сил і авторитету економічної компаративістики підтверджувало заснування періодичних видань англійською мовою „Журнал порівняльної економічної теорії”, „Журнал економічних перспектив”, „Економічні системи”. У цей період з'являється велика кількість наукових праць і матеріалів регулярних наукових конференцій, проведений Європейською асоціацією порівняльних економічних досліджень. Дослідники визначають:

- системна трансформація - історично безпрецедентна;

- перехідні процеси є невід'ємним елементом сучасної глобалізації і регіоналізації економічних відносин;

- системна трансформаційна криза відбувається з непрогнозованою глибиною і тривалістю;

- ринкові перетворення у різних постсоціалістичних (у т.ч. і пострадянських) країнах мають відмінності у результатах і наслідках;

- дивергенцію (розходження) темпів економічного зростання та рівнів економічного розвитку країн з перехідною та розвинутою ринковою економікою [14].

Слід наголосити, що зміни світоглядів щодо сучасного стану досліджень у галузі економічної

компаративістики відзначаються не тільки серед учених з ортодоксальними марксистськими позиціями, але й серед учених-економістів інших економічних шкіл.

Незважаючи на думку окремих західних економістів, що після 80-х років ХХ століття недоречно порівнювати економічні системи капіталізму і соціалізму, на початку 90-х років у сфері порівняльних економічних досліджень все частіше піднімається питання вивчення їх у вузівських курсах. Наголошується, що даний курс може принести студентам набагато більше користі, ніж інші курси з економіки.

Як необхідний елемент вивчення у системі економічних дисциплін нормативний курс „Сучасні економічні системи” став самосійним навчальним курсом у вищих учбових закладах Заходу.

На сьогоднішній день у ВУЗах України дисципліна „Сучасні економічні системи” введена у програму професійної підготовки студентів економічних спеціальностей і передбачає отримання знань та навичок здійснювати порівняльний аналіз національних економік з урахуванням світових тенденцій.

1.4. Мета вивчення, задачі курсу та методи дослідження

Метою вивчення даного курсу є оволодіння порівняльним аналізом становлення, функціонування і розвитку економічних систем у контексті світового досвіду ХХ - початку ХХІ століття.

Відповідно до поставленої цілі відокремлюють наступні задачі курсу:

- 1) визначити місце, предмет, структуру і методи порівняльного аналізу економічних систем у межах загальної економічної теорії як окремого її розділу або самостійного напрямку;

2) розширити еволюцію поглядів представників основних напрямів і шкіл економічної думки у сфері порівняльного аналізу економічних систем протягом 20-90-х років XX століття, принципові зміни у зв'язку з трансформаційними процесами;

3) визначити і обґрунтувати об'єктивні критерії, принципи і методи співставлення економічних систем взагалі, та у їх транзитивному стані при докорінній зміні інститутів попереднього соціально-економічного ладу зокрема;

4) розкрити специфіку нових теоретико-методологічних підходів відомих представників постіндустріального, інформаційного суспільств (Д. Белл, М. Кастельс, Л. Туроу) до співставлення перехідних економік;

5) з'ясувати причини, сутність та наслідки трансформаційної кризи у 2-х аспектах:

- внутрішньосистемному (при переході від одного господарського механізму до іншого);

- міжсистемному (при зміні соціально-економічного ладу, який супроводжується ринковими перетвореннями);

6) розкрити причинно-наслідковий зв'язок між структурними реформами, запровадженням нових технологій і якістю економічного зростання;

7) здійснити порівняльний аналіз економічної ролі і функцій держави у сучасних економіках в національному і глобальному масштабах.

Об'єктом дослідження є сукупність соціально-економічних відносин щодо становлення, функціонування і розвитку сучасних економічних систем, особливо при переході від командно-адміністративної до ринкової економіки.

На сферу порівняльних економічних систем перенесено поняття позитивної і нормативної економічної

теорії. Спостереження за такими змінами, як розмір і зростання ВВП, вважається позитивним аналізом, і дає можливість описувати „позитивно” функціонування економічних систем. Суб’єктивні судження дослідників щодо питань розподілу доходів, соціальної справедливості, засобів економічної політики, відносяться до нормативної економічної теорії.

В економічній компаративістиці застосовується сукупність відомих в науці загальнонаукових і спеціальних методів пізнання соціально-економічних явищ і процесів. При дослідженні сутності і структури економічної системи використовують структурно-функціональний підхід. У процесі вивчення теоретичних моделей системної трансформації та їх практичного застосування використовують методи аналізу і синтезу, дедукції і індукції, логічний і історичний.

Методи якісного аналізу і синтезу використовують при дослідженні трансформаційних реформ в пост-соціалістичних країнах.

Порівняння макроекономічних результатів системної трансформації проводять за допомогою метода єдності якісного та кількісного аналізу. Сучасні українські дослідники (Б. Кульчицький, І. Грабинський, П. Леоненко) вважають, що в порівняльному аналізі важливим є застосування різних методів дослідження і інтеграція наукових знань, але вирішальна роль належить системному підходу.

Інформаційною базою вивчення дисципліни є фактичні та статистичні дані державних органів різних країн світу, опрацьовані на їх основі розрахунки, монографії, навчальні посібники і періодичні наукові видання.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Що вивчає дисципліна „Сучасні економічні системи”?

2. Чи має предмет курсу „Сучасні економічні системи” щось спільного з предметами інших економічних дисциплін?

3. З якого часу починаються дослідження сучасних економічних систем вченими-економістами?

4. Хто з вчених-економістів є засновником теорії компаративістики?

5. Скільки та які наукові напрями порівняльного аналізу економічних систем ви знаєте?

6. Які загальнонаукові та специфічні методи використовують при дослідженні економічних систем?

Лекція 2.

Сутність, структура та еволюція порівняльного аналізу економічних систем

Зміст лекції

2.1. Зміст і структура економічної компаративістики.

2.2. Традиційні і новітні сфери аналізу економічних систем.

2.3. Трактуння соціально-економічних систем у структурній, функціональній і каузальній концепціях.

Ключові слова і поняття: економічна компаративістика, субординовані структури, структурна концепція, функціональна концепція, каузальна концепція, ретроспективна компаративістика.

Література: [2, 7, 10, 14, 15, 26, 33].

2.1. Зміст і структура економічної компаративістики

Розвиток теорії економічних систем проходив на основі порівняльного аналізу явищ та процесів різних

типів економічних систем і різних однотипних економічних систем.

Порівняльні дослідження здійснюються в теоретичному і практичному (емпіричному), просторовому (міждержавному, внутрішньодержавному, регіональному), часовому, позитивному і нормативному аспектах, мікро-, мезо-, макро- і глобальному рівнях та охоплює всі сучасні напрямки економічної теорії.

Серед порівняльних економічних досліджень виокремлюють дві вихідні позиції.

Прибічники першої позиції (А. Гручі, У.Лаукс, А.Вітні) вважають, що у процесі порівняльного аналізу економічних систем достатньо у різних сполученнях використовувати теоретико-методологічні положення основних напрямів сучасної економічної думки (неокласики, кейнсіанство та його різновиди, неоінституціоналізму тощо). За думкою названих дослідників, порівняльний аналіз стосується альтернативних методів визначення обсягу випуску необхідних товарів, розподілу ресурсів для їх виробництва і отриманого доходу. Це - життєво-важливі питання всіх сучасних економік. У більш ширшому розумінні – порівняльний аналіз економічних систем включає з'ясування таких фундаментальних питань, як економічна основа системи, переваги і недоліки централізованого і децентралізованого прийняття рішень в економіці, форм і обмежень конкуренції, ролі і функцій держави (уряду), допустимого рівня нерівності тощо.

Представники другої позиції (У.Бакінгем, А.Епштейн, В.Гутнік) вказують на необхідність створення особливої методології, яка відповідала би потребам реалізації конкретного співставлення економічних систем у найбільш істотних сферах їх функціонування та розвитку. Економічна система виступає як комплекс господарських інститутів, які визначають її характер у конкретних умовах

розвитку певної країни, і включає також реальні механізми, що забезпечують дієздатність інститутів. Отже, це єдність правил, норм, звичаїв господарювання, форм і механізмів взаємодії суб'єктів економічного життя, регулювання господарського порядку і господарських процесів з боку держави.

У структурі порівняльного аналізу економічних систем виокремлюють декілька підгалузей або відносно самостійних складових:

- 1) порівняльний аналіз економічних систем;
- 2) порівняльний інституціональний аналіз;
- 3) німецький ордолібералізм;
- 4) французька школа теорії регуляції.

Відмінності між переліченими підгалуззями пов'язані з характером розв'язання наукових задач.

Так, порівняльний аналіз економічних систем ставить і вирішує переважно дескриптивні задачі; порівняльний інституціональний аналіз – це метод наукового пояснення певних історичних ситуацій; теорія регуляції зорієнтована на економічну діагностику як етап розробки економічної політики; ордолібералізм також націлений на економічну політику, але в ньому більш сильно виражено нормативне начало.

До досягнень порівняльного аналізу економічних систем відносять розробку універсальних понять для розрізнення і описання економічних систем. Визначення понять слід формувати з більш простих термінів („примітивів”), які не потребують пояснень, таких як „індивід”, „дія”, „економічний” тощо. Ці терміни найчастіше запозичуються з природничих наук.

Порівняльний інституціональний аналіз ґрунтується на декількох сучасних економічних теоріях у межах інституціонального напрямку. Першочерговою метою аналізу вважається розкриття причин різноманіття інсти-

туціональних структур міжнаціональному розрізі і наслідків такого різноманіття для державної політики.

Ордолібералізм і теорія регуляції є двома різновидами теоретичного осмислення багатоваріантності і складності реального світу економіки.

Для осмислення і описання різних економічних систем необхідно використовувати визначену загальну мову; певні правила для побудови моделей цих систем; мистецтво інтерпретації для співставлення обраної моделі опису систем з емпіричними даними про реальні економічні системи; емпіричні дані, що характеризують специфіку досліджуваних систем; визначений інструментарій для обробки даних про економічні системи з метою аналізу і оцінки цих систем.

2.2. Традиційні і новітні сфери аналізу економічних систем

До кінця 80-х років ХХ століття в компаративістиці превалювали традиційні сфери порівняння.

По-перше. Економічні системи капіталізму і соціалізму порівнювалися як протилежні, антагоністичні. При цьому, представники марксистського напрямку виходили з переваг соціалістичної економічної системи, а прибічники немарксистського напрямку – навпаки – з переваг капіталістичної економічної системи.

По-друге. Традиційними були конкретні параметри співставлення двох світових систем (темпи економічного зростання, абсолютні обсяги виробництва важливіших видів промислової продукції, питома вага СРСП і інших країн соціалізму у світовому виробництві).

По-третє. Більшість наукових робіт у сфері порівняльного економічних систем традиційно були присвячені дослідженням гіпотетичних моделей ринкового, конкурентного соціалізму. Становлення і роз-

виток цих моделей первісно піднімалися у дискусіях про можливість ефективного, раціонального господарювання в умовах планового соціалістичного гос-подарства, пізніше – у 60-70-ті роки ХХ століття виникали у дискусіях про економічні реформи в соціалістичних країнах.

Під впливом практики функціонування економічних систем капіталізму і соціалізму відбувалося наповнення сфери порівняльного аналізу новими моделями.

З початку 90-х років минулого століття в теорії порівняльних економічних систем виникають нові сфери і теми аналізу, нові теоретико-методологічні підходи, пов'язані зі становленням і функціонуванням сучасних транзитивних економічних систем. Найважливішими серед нових сфер порівняльного аналізу є наступні:

1) теоретичне співставлення методології і положень концепцій, закладених в основу компаративістики. Новою сферою стало порівняння положень "Капіталу" К. Маркса і різних західних підручників „Економік”;

2) співставлення між собою країн з перехідною економікою, процесів здійснюваної системної трансформації в цілому;

3) порівняння економіки постсоціалістичних країн з новими індустріальними, окремими латиноамериканськими державами і навіть з розвинутими ринковими економіками у визначених галузях (сільське господарство, харчова промисловість, енергетика), і на окремих етапах розвитку з метою придбання певного досвіду для країн з транзитивними економічними системами;

4) співставлення економічних систем Китаю і країн СНД, Центральної і Східної Європи, зокрема, порівняння ролі ринкових інститутів у транзитивному процесі, темпів системних перетворень, успіхів та невдач реформ;

5) співставлення принципово нових проблем соціально-економічного розвитку країн з перехідною

економікою (наприклад, порівняння процесів приватизації, постсоціалістичних країн в ЄС, соціально-економічні наслідки розширення ЄС);

б) так звані попарні співставлення: Західна і Східна Німеччина, Фінляндія і Естонія, Південна і Північна Корея, Австрія і Чехословаччина (після 2-ої світової війни одна з країн обрала ринкову економіку, інша – планову) – паралельне функціонування 2-х економічних систем. У сучасній компаративістиці також досліджуються трансформаційні процеси у Східній Німеччині з одночасним вивченням наслідків об'єднання країни;

7) порівняльний аналіз економічних систем окремих країн у цілому або окремих галузей народного господарства чи конкретно визначених проблем у колишніх соціалістичних і сучасних постсоціалістичних умовах;

8) компаративний аналіз гіпотетичних економічних систем ринкового соціалізму, а також реальної системи самоуправлінського соціалізму;

9) співставлення темпів розвитку в умовах різних систем:

а) ретроспективна критична переоцінка темпів економічного зростання в СРСР та інших країнах соціалізму;

б) порівняння економічного зростання в умовах перехідної економіки (НЕП) у 20-ті роки і другій половині 90-х років ХХ століття;

в) співставлення економічного зростання в постсоціалістичних країнах і країнах з орієнтацією на побудову соціалістичного ринкового господарства (В'єтнам, Китай);

10) порівняння базових економічних процесів і тенденцій розвитку різних частин Європи: Західної (ЄС – 15 країн), Центрально-східної Європи (нова Європа – 12

країн (з яких 10 - до 1.05.2004 р.), Пострадянську або Далеку (Росія, Україна, Беларусь, Молдова).

Порівняльний аналіз процесів та результатів ринкової трансформації в країнах ЦСЄ та СНД доповнився ще однією сферою дослідження – прогнозною компаративістикою. Вчені розробляють порівняльні сценарії розвитку країн, які здійснюють системну трансформацію, а також країн з ринковою економікою тощо на 5, 10 і більше років, зокрема за темпами економічного росту, обсягами ВВП. Хоча ці прогнози і представляють не аби який науковий інтерес, з практичного боку вони далекі від реальності.

Таким чином, сфера порівняльного аналізу економічних систем має багату історію і перед нею відкриваються нові перспективи у зв'язку з сучасними трансформаційними процесами, які охопили весь світ і, в першу чергу, постсоціалістичні країни.

2.3. Трагування соціально-економічних систем у структурній, функціональній і каузальній концепціях

Прогресом у розвитку світової і вітчизняної економічної думки є існування різних моделей економічних систем. У сучасній економічній літературі висунута і обґрунтована думка про три принципово різні концепції соціально-економічної системи: структурної, функціональної і каузальної. Кожна з концепцій відображає визначений підхід до поняття „соціально-економічна система”, а також підходи до вивчення і управління цими системами.

У структурній концепції соціально-економічні системи розглядаються як субординовані ієрархічні структури. В основу їх дослідження покладено взаємовідношення між елементами і системою, яке у відповідності до логіки цієї концепції є первісним,

вихідним, системоутворюючим фактором. Внутрішня структура системи (склад елементів, взаємозв'язки і взаємовідносини елементів між собою, а також кожного з них і системою) – це основний об'єкт впливу на систему у процесі управління нею і основний об'єкт вивчення у процесі її пізнання.

У функціональній концепції соціально-економічна система розглядається як функціональна одиниця, відкрита для впливу зовнішнього середовища. Взаємовідносини між системою і зовнішнім середовищем є вихідними, а логіка їх розвитку обумовлює розгортання всіх життєвих форм і проявів системи. У відповідності до цієї концепції, соціально-економічна система – це набір певних властивостей, параметрів, сукупність яких характеризує їх стан і зміни. Саме ця сукупність параметрів є об'єктом впливу у процесі управління цією системою і об'єктом дослідження у процесі її пізнання.

У каузальній концепції соціально-економічна системі трактується як складні об'єкти, що саморозвиваються. Вихідними є взаємовідносини між двома сторонами системи – змістом і формою, суперечлива єдність яких у процесі їх взаємного переходу і взаємного заперечення забезпечує як відносну стійкість, стабільність системи, так і її відносну змінюваність, мобільність. При розгляді системи акцентується увага на причинах і протиріччях її самовідтворення і саморозвитку через розв'язання даних протиріч. Саме вони є об'єктом впливу у процесі управління цією системою і об'єктом вивчення у процесі її пізнання.

Структурна концепція відповідає „докласичному” етапу розвитку політичної економії і набула найбільшого втілення у меркантилізмі. Пізніше, у рамках цієї концепції виникли декілька течій на стику економічної науки з кібернетикою і загальною теорією систем.

Функціонала концепція тісно пов'язана з класичною політекономією і маржиналізмом. Акцентується, що багаті традиції даного підходу продовжуються у деяких течіях економічної думки, які описують переважно кількісну сторону економічних явищ і процесів.

Каузальна концепція розглядається як продукт і одне з найбільших досягнень марксистської економічної теорії. Прибічники такого трактування підкреслюють, що марксизм завершив правильну тріаду (якість – кількість, міра), пов'язану з розвитком методологічних основ дослідження соціально-економічних систем.

Послідовники трактування соціально-економічних систем із позицій трьох зазначених концепцій вважають, що в кожній із них домінує одна з складових цієї тріади.

Ключовим моментом структурної концепції є якісний аналіз економічних систем, функціональної концепції – якісні дослідження, каузальної – міра, яка виражає суперечливу єдність якісних і кількісних змін. Логічним завершенням цієї тріади у марксизмі стали висунення як гносеологічної структурної одиниці категорії „економічний закон” і постановка у центр уваги економічної науки каузальних, причинно-наслідкових зв'язків. Наголос на дії об'єктивних законів є характерним для марксистської традиції.

У каузальній концепції вивчення і порівняння економічних систем сучасні вчені виділяють еволюційний підхід. Відмінність його від багатьох новітніх економічних течій заключається у розгляді економічних систем не як механізмів, а як організмів, що послідовно проходять у своєму життєвому циклі етапи становлення, розвитку, занепаду і гибелі. Вони розвиваються за законами еволюції, законам самоорганізації складних систем.

Вчені, які розглядають економічні системи з позиції еволюційного підходу, вказують на його переваги:

- це динамічний підхід, який передбачає вивчення економічних систем в їх динаміці;

- це історичний підхід, який передбачає виявлення тенденцій і логіки подальшого розвитку економічних систем на основі дослідження попереднього розвитку цих систем;

- це діалектичний підхід, відповідно до якого причини розвитку систем заключаються в їх внутрішніх протиріччях, а рушійні сили розвитку – у внутрішній логіці розвертання цих протиріч, в об'єктивних суспільних формах їх існування.

За думкою прибічників генетичного підходу, відкривається можливість прогнозування динаміки економічної системи, передбачення деяких рис її зрілого стану, врахування можливого стану економічних систем, які існують у сучасному світі у нерозвинутому вигляді. Проте, генетичний підхід не дає відповіді на питання про зміни системи, становлення нової системи, що замінює еволюційно або революційно попередню.

Таким чином, будь-яка з розглянутих концепцій має і переваги і недоліки, а це, в свою чергу, відображається на трактуванні з їх позицій питань порівняльного аналізу економічних систем.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. В чому полягає зміст економічної компаративістики?

2. Якими складовими представлена структура економічної компаративістики?

3. Які традиційні та новітні сфери аналізу економічних систем ви знаєте?

4. Чим відрізняються трактування соціально-економічних систем у структурній, функціональній і каузальній концепціях?

5. Які підходи у дослідженнях економічних систем вам відомі ?

6. Які переваги і недоліки виділяють прибічники еволюційного та генетичного підходів щодо аналізу економічних систем?

Лекція 3. Методологія дослідження і порівняння економічних систем

Зміст лекції

3.1. Економічні системи і критерії їх класифікації.

3.2. Класифікація порівняльних економічних систем.

3.3. Типи, види і моделі економічних систем.

3.4. Порівняльний аналіз економічних систем з позицій постмодерністських концепцій.

Ключові слова і поняття: типологізація, постмодернізм, формаційний і цивілізаційний підходи, автаркічні системи, таксономія.

Література: [2, 7, 14, 15, 26, 33, 35].

3.1. Економічні системи і критерії їх класифікації

Поняття „економічна система” широко використовується в економічній науці, політології, політиці.

Економічна система - це одна з підсистем суспільства, яка інтегрує в собі сукупність усіх компонентів (елементів, ланок) економіки (галузі підприємства, індивідуальні господарства, людей, що стоять за ними), природне середовище і виробничі відносини. Функціонування і розвиток економічної системи визначають економічне життя суспільства.

У сучасній вітчизняній компаративістиці теорія економічних систем представляє собою головний і якісно новий напрямок економічної теорії і економічної науки в цілому, який поступово виділяється в специфічну галузь філософського знання з початку ХХ століття і значимість якого зростає в умовах одночасного зближення моделей соціально-економічної еволюції.

Загальною причиною існування економічної системи вченими вважається універсальний закон відносної обмеженості (рідкісності) ресурсів. В основі дії даного закону лежать 2 обставини:

- 1) постійне якісне та кількісне зростання людських потреб;
- 2) обмеженість матеріальних благ і послуг, необхідних для їх задоволення.

Такі відомі економісти як К. Макконнелл, С. Брю, П. Самуельсон за основу визначення економічної системи приймають функціональний підхід, тобто механізм, за допомогою якого вирішуються основні три проблеми економічного життя, притаманні будь-якій економіці: що слід виробляти і в якій кількості? як слід виробляти? для кого виробляти? число таких проблем зростає при їх деталізації, наприклад, де розміщувати, як розподіляти і обмінювати? Причому, економічна система має забезпечити не тільки теоретичну відповідь на ці питання, а й реальні економічні дії, так як кожна з існуючих систем не спроможна запобігти альтернативний вибір в умовах обмеженості природних ресурсів і виробничих можливостей.

Специфіка розв'язання даних ключових проблем і визначає тип економічної системи.

Визначення критеріїв розмежування, диференціації економічних систем є ключем до розв'язання проблеми їх класифікації (типологізації).

До найбільш важливих основних об'єктивних критеріїв типологізації сучасних економічних систем відносять:

- переважання форми власності на основні засоби виробництва;
- ступінь втручання в економіку і методи регулювання соціально-економічних відносин;
- ступінь відкритості економіки (забезпечення економічної свободи, конкуренції, гарантії для зовнішніх інвестицій, активна участь у міжнародній торгівлі);
- ступінь екологічної безпеки;
- ступінь соціалізації нації в межах глобального світу;
- ознаки теоретичної парадигми соціально-економічного прогресу, як-то ступінь соціальної відповідальності та ступінь інтелектуалізації.

Серед додаткових об'єктивних критеріїв типологізації економічних систем, які дають можливість більш повно охарактеризувати їх типи і моделі, виділяють: співвідношення міського і сільського населення; співвідношення джерел ВВП (переважно сировинного напрямлення, переважно аграрного напрямлення, переважно промислового напрямлення тощо); питома вага військових витрат у ВВП (ступінь мілітаризації економічної системи); ступінь самодостатності в економічному розвитку (питома вага власного капіталу у структурі джерел фінансування); структура суспільного виробництва, зокрема, співвідношення галузей і секторів народного господарства.

Однак, не тільки економічні фактори впливають на економічну систему, але й зовнішні. Так, соціальні і культурні фактори відображають особливості, пов'язані з релігією, ідеологією, зайнятістю, рівнем доходу, рівнем охорони здоров'я, традиціями, національними цінностями. Що стосується навколишнього середовища, в якому

функціонує і розвивається економічна система, то вона характеризується такими важливими показниками, як: величина (площа і населення); місце розташування (топографія, клімат, вихід до моря); природно-ресурсне забезпечення економіки. Всі ці надбудовні фактори активно впливають на становлення, функціонування і розвиток економічних систем, а їх зміни ведуть до змін самої системи.

3.2. Класифікація (типологізація) порівняльних економічних систем

Теорія класифікації та систематизації складно організованих сфер діяльності, що мають зазвичай ієрархічну побудову називається таксономія.

Класифікація економічних систем, виділення визначених типів – один із перших кроків до розкриття сутності систем, у результаті чого відкриваються можливості вияву у подібностях та відмінностях певних закономірностей.

У кожній системі існують свої національні моделі організації господарства, так як країни відрізняються історією, рівнем економічного розвитку, соціальними та національними умовами. Поділ економічних систем за певними ознаками є деякою мірою умовним.

У залежності від співвідношення в господарському механізмі ринка і плану економічна система може бути ринковою, централізовано плановою, змішаною і перехідною.

Відповідно до оцінки сукупності макроекономічних показників системи можуть бути розвинутими, середньорозвинутими та такі, що розвиваються.

При зрівнянні з іншими країнами *по характеру еволюційних форм і оцінці динаміки показників* виділяють системи навздогоняючого розвитку, опереджаючи, стійкі.

За принципом домінування у системі економічних форм, типу механізму регулювання і ступеня соціальності пріоритетів розрізняють капіталістичну, соціально-орієнтовану і комуністичну (соціалістичну) системи.

За ступенем і динамікою розвитку країн з урахуванням їх географічного місцеположення розмежовують американську, європейську і азіатську системи.

З позиції прискорення глобалізації, способу взаємодії з світовим господарством розрізняють домінуючі, блокові, автаркічні, розчинні і самодостатні.

В умовах трансформаційних процесів останнього десятиліття найбільш розповсюдженим щодо класифікації сучасних економічних систем став синтезуючий підхід. Він ґрунтується одночасно на положеннях цивілізаційного і формаційного підходів у різних їх співвідношеннях. Так, при цивілізаційному підході в основі класифікації економічних систем лежать етапи і рівень розвитку продуктивних сил. На основі даного критерію виділяють:

- 1) доіндустріальне виробництво, де найбільшу питому вагу займає сільське господарство і ручна праця;
- 2) індустріальне виробництво, в якому перевагу має промислове виробництво;
- 3) постіндустріальне виробництво, в якому переважає сфера послуг, наука, освіта, інформатика тощо.

У відповідності до формаційного підходу К.Маркса, в основу класифікації економічних систем закладено розвиток суспільно-економічних формацій, ядром яких є спосіб виробництва як діалектична єдність продуктивних сил і виробничих відносин з відповідною їм надбудовою.

Таким чином, економічні системи можуть бути типологізовані з різних позицій, кількість яких теоретично необмежена. Крім того, всі системи слід розглядати як перехідні, оскільки вони завжди перебувають у стані переходу від однієї своєї історичної форми до другої.

Наприклад, спостерігається протилежна направленість подальшого історичного розвитку перехідних систем постсоціалістичного і посткапіталістичного типів. Якщо перші посилено капіталізуються, приватний сектор у них поширюється, то другі – навпаки – посилено соціалізуються, і у них суспільний сектор економіки поширюється, а приватний – звужується.

3.3. Типи, види і моделі економічних систем

Питання класифікації економічних систем та їх порівняння набувають відображення у чисельних наукових статтях, підручниках, навчальних посібниках, сучасних економічних словниках та енциклопедіях.

Однією з актуальних теоретичних і практичних проблем економічної компаративістики є опрацювання і співставлення моделей сучасних економічних систем. Дана проблема сьогодні не має однозначного вирішення. Вчені не можуть прийти до єдиної думки ані по кількості моделей, ані по їх якісній характеристиці, ані по співвідношенню „типових” і „національних” моделей.

По-перше. В економічній літературі мають місце різні уявлення про кількість типів або моделей ринкової економіки, що підлягають співставленню: від двох-трьох до декількох десятків.

По-друге. Питання про моделі ринкової економіки вирішуються на основі наукового аналізу – загального і особливого. Загальне у розвитку ринкової економіки не дає можливості уявити особливості, які забезпечують диференціацію країн за економічною ефективністю. Спроби врахування всіх політичних, історичних, географічних, національних, культурних та інших особливостей призводять до високого ступеня індивідуалізації кожної країни і заважають узагальненню, виявленню типів ринкової економіки (економічних систем).

Деякі вчені вважають необхідним виокремлення типів ринкової економіки серед розвинутих країн і виведення за межі аналізу країн з донедавна розвинутою економікою, але, які відстали у світовому економічному розвитку (Португалія, Греція), а також країн з низьким рівнем економічного розвитку.

Існування різних теоретичних моделей обумовлює необхідність розробки власної моделі у кожній країні з урахуванням досвіду і умов функціонування економічних і соціальних систем в інших країнах. При цьому виключається пряме (неадаптоване) копіювання елементів різних моделей.

Виділення постсоціалістичних економічних систем у літературі 90-х років ХХ століття сприяло розгляду питань розробки національної моделі ринкової економіки з урахуванням специфіки здійснення у кожній з цих країн ринкових перетворень. Розробка національної моделі ринкової економіки відбувається у вигляді моделювання ідеального типу. При цьому враховується прогресивні тенденції розвитку ринкової економіки у всіх розвинутих країнах. Вибір для пострадянських країн відбувається між соціально-демократичною (шведською) і соціальною (німецькою) моделями, але з урахуванням переваг і недоліків. Також враховується досвід інших країн (Японія, Ізраїль, Іспанія) у формуванні соціально-орієнтованої економіки не тільки у сфері розподілу, але й у сфері виробництва.

Проте, бажання приблизити існуючі економічні системи до ідеалу, який ототожнюється з ефективністю їх функціонування, далека від реальності. Реальне ж функціонування економічної системи часто не відповідає класичним очікуванням (прикладом є Японія, яка за більшістю показників мала переваги перед американською ліберальною моделлю протягом 60-90-х років ХХ

століття). А відтак, напрошується висновок про важливість реалістичного моделювання і наукового розгляду різних економічних систем, замість нереалістичного передбачення зникнення у найближчому майбутньому відмінностей між ними у зв'язку з глобалізацією.

Немає потреби в класифікації і аналізі безлічі економічних систем, що використовуються в економічній компаративістиці. Розглянемо лише окремі варіанти класифікацій, запропоновані провідним українським вченим-економістом Б. Гаврилишином. Він вважає економічну систему. її функції - виробництво і розподіл багатства - компонентом будь-якого суспільного ладу і важливою детермінантою ефективності суспільства. Основні питання, які розв'язує кожна економічна система є такими: що і як виробляти, де розміщувати, як розподіляти й обмінювати, кого і як винагороджувати за виробничу діяльність, Б. Гаврилишин розглядає у рамках стандартної економічної теорії. Природа економічної системи, вважає вчений, залежить від способу розв'язання зазначених питань (табл. 3.1).

3.4. Порівняльний аналіз економічних систем з позицій постмодерністських концепцій

Наприкінці ХХ - початку ХХІ століття в економічній літературі сформувався новий підхід у порівняльному аналізі сучасних економічних систем з позицій постмодерністських концепцій. Причому, прибічники даного підходу трактували порівняльні економічні системи з особливих позицій відносно рушійних сил і факторів соціально-економічного прогресу. Дані трактування здійснювалися у рамках новітніх модерністських і постмодерністських концепцій, представники яких вирішальне значення надавали культурним, політичним та іншим не-економічним чинникам.

Таблиця 3.1

Типи економічних систем та їх основні ознаки [30]

Основні ознаки	Типи систем				
	Вільне підприємство (капіталізм)	Узгоджене вільне підприємництво	Адміністративно-командна система	Розподільчий соціалізм	Ринковий соціалізм
Головний мотив і/або критерій діяльності	Максимізація прибутку	Максимізація приросту і прибутку	Максимізація виробництва	Прибуток	Життєдіяльність
Характер власності	Приватний	Приватний	Державний	Приватний	Коллективний
Характер ринку	Вільний	Вільний	Керований	Вільний	Контрольований
Роль уряду	Обмежена названими вище характеристиками	Гармонізувати економічну діяльність	Прийняття рішень; планування; управління	Протистояти несправедливостям при розподілі	Визначення цілей; координація; регулювання
Першопричина і головна мета	Економічна; ефективне виробництво	Економічна і політична; поліпшення становища країни, задоволення індивідуальних потреб	Політична; створення матеріальної бази комунізму	Соціальна; ефективне виробництво; справедливий розподіл	Соціополітична; економічна демократія через самоуправління

Новий підхід допомагає з'ясувати, як культура, політика, недоброчесна економічна поведінка постійно видозмінюють попит, пропозицію, людські зусилля, науку, дисципліну, винахідництво, соціальне благополуччя.

Було поставлено під сумнів знамениту модель „економічної людини” А. Сміта, у якій ототожнюються економічні інтереси окремої людини і всього суспільства. Крім того, піддається критиці основний постулат неокласики – модель досконалої ринкової конкуренції, яка грає надзвичайно важливу роль в економічній теорії і порівняльному аналізі. При більш повному аналізі ці моделі представляються і неідеальними, і неповними, бо залежать від різних пропозицій відносно технології, інформації, доступу на ринок.

Проблема не обмежується національними кордонами, а виходить за її межі, тим самим торкаючись міжнародних економічних відносин і сферу безпеки. Причому, міжнародні відносини розглядаються як зіткнення цивілізацій, де головну роль грає держава, а не тільки конкуренція.

Даний підхід до порівняння економічних систем з позицій постмодернізму супроводжується критикою традиційного неоліберального усвідомлення місця і ролі економічної компаративістики у сучасній економічній науці, так як саме неокласики схильні розглядати дослідження у сфері порівняльної економіки як марне заняття. Історія довела, що вільне підприємництво з мінімальною участю держави краще всіх минулих, теперішніх і майбутніх економічних систем.

Прихильники теорії модернізму (Р. Інгларт, С. Роузфілд, А. Гальчинський та інші) вважають, що традиційні концепції не пояснюють чому у різних країнах системи функціонують по-різному (наприклад, в Росії і Китаї) і намагаються заповнити цю лакуну введенням у порівняльний економічний аналіз ключового поняття

„культура”. Вони стверджують, що культура у різних формах прояву видозмінює стандартні правила господарювання і призводить до появи економічних систем із властивостями, які суттєво відрізняються від тих, що передбачаються теорією загальної ринкової конкуренції.

Принциповою відмінністю у трактуванні порівняльних економічних систем різними теоретиками є визнання основними неекономічних факторів, і насамперед, культури при визначенні сутності, структури економічних систем і особливостей їх функціонування.

Новий культурно-системний підхід передбачає переформулювання мікро- і макроекономічних законів попиту, пропозиції та їх рівноваги з урахуванням впливу культури, політики, етики та інших факторів на ринках досконалої, недосконалої конкуренції і антиконкурентних ринках.

Прибічники теорії постмодернізму дотримуються наступних теоретико-методологічних позицій:

- соціальні перетворення не мають лінійного характеру, а навпаки, рано чи пізно досягають зворотного пункту і розвиваються в кардинально новому напрямі;
- причинно-наслідкові зв'язки мають взаємний характер, і як наслідок, економіка визначає культуру і політику, і навпаки. Політичні, економічні, культурні перетворення взаємообумовлені, так як не може бути життєздатним суспільство, яке не має політичних, економічних і культурних систем, що підтримують одна одну;
- процес модернізації має глобальний характер і його очолюють країни Східної Азії;
- демократія дійсно становиться все більш ймовірним явищем при переході від стадії модернізації до постмодернізації. На цій стадії здійснюється особливий комплекс перетворень, які до такого ступеня підвищують вірогідність затвердження демократії, що в кінцевому рахунку доводиться дорого платити за те, щоб уникнути її.

Отже, в економічній компаративістиці помітні спроби опрацювання нового підходу, за якого вирішальне значення надається неекономічним та нетехнологічним чинникам розвитку. Такий підхід свідчить про подальше розширення в економічній теорії взагалі та у сучасному порівняльному аналізі економічних систем зокрема.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Які є критерії класифікації економічних систем?
2. Що представляє собою типологізація порівняльних економічних систем?
3. Кого ви можете назвати прибічниками теорії модернізму?
4. Як відбувається розробка національної моделі ринкової економіки?
5. Чим характеризується специфічний порівняльний аналіз економічних систем з позицій постмодерністських концепцій?
6. Яке місце займають відносини власності на засоби виробництва у представників різних концепцій економічних систем?

МОДУЛЬ 2

Лекція 4.

Порівняльний аналіз економічних систем в теоріях постіндустріалізму, інформаційного суспільства, суспільства знань

Зміст лекції

- 4.1. Теорії постіндустріалізму: становлення, еволюція, розвиток, порівняння.
- 4.2. Витоки постіндустріалізму: співвідношення марксистської і постіндустріалістичної теорій.
- 4.3. Сутність та основні характеристики суспільства знань.
- 4.4. Порівняльні економічні системи в концепції М. Кастельса.

Ключові слова: суспільна формація, постіндустріалізм, інформаційне суспільство, суспільство знань, індекс розвитку людського потенціалу, етатизм, спосіб розвитку.

Література: [7, 9, 10, 11, 14, 19, 22, 25, 33, 38, 42].

4.1. Теорії постіндустріалізму: становлення, еволюція, розвиток, порівняння

Серед безлічі шкіл і напрямків сучасної економічної теорії все більшого значення набуває постіндустріалізм, який має суттєві відмінності у порівнянні з традиційними концепціями і в економічній компаративістиці теж. До того ж, ці концепції не перебувають у застиглому стані, а постійно розвиваються, і особливо інтенсивно в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. У цей період чітко проявляються тенденції, які знаменують собою перехід від суспільства, що ґрунтується на превалюванні індустріальних технологій, до нової якості суспільного

виробництва, соціально-економічного життя, інститутів тощо. Світова соціально-економічна думка цей підхід відобразила у вигляді сукупності теорій індустріального, постіндустріального суспільств, „третьої хвилі”, суспільства знань, нової економіки.

Д. Белл називає постіндустріальне суспільство як „суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження нововведень все більшою мірою залежить від досягнення теоретичних знань. Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи” [37].

Український же вчений, академік А.Чухно вважає, що „...постіндустріальне суспільство – це якісно нова економіка, яка базується на інформаційно-інтелектуальній технології. На відміну від попередніх суспільств із властивим їм домінуванням матеріального виробництва, це суспільство, у якому абсолютно переважає сфера послуг, нематеріальне виробництво, замість матеріальної мотивації утверджуються постматеріальні цінності і мотивації” [25, с. 74].

Визначення постіндустріального, інформаційного суспільства, суспільства знань різних вчених мають як загальні, так і специфічні риси. Виділяють три групи поглядів на співвідношення постіндустріального і індустріального суспільства:

1) інформаційне суспільство та його концепція – це специфічна гілка постіндустріалізму (В. Іноземцев й інші);

2) постіндустріальне і інформаційне суспільства та їх концепції – це взаємозамінні терміни;

3) інформаційне суспільство і його концепції – це наступниці постіндустріального суспільства, закономірний результат його об'єктивного розвитку.

Прибічники розгляду інформаційного суспільства як специфічної гілки постіндустріалізму у виникненні цієї концепції та відповідної їй економічної системи інформаційного суспільства особливе значення приділяють наступним факторам:

1) дискусії про продуктивну чи непродуктивну працю;

2) різним спробам розділу суспільного виробництва на сектори;

3) процесу перетворення інформації і знань у визначальний фактор сучасної економіки;

4) розвитку інформаційних технологій та мереж.

Витоки дискусії про продуктивну чи непродуктивну працю беруть початок з періоду формування класичної політекономії, праць її основоположників. Загальною тенденцією розвитку класичної школи є визнання продуктивності різних видів людської діяльності. Зрештою, сформувалася концепція, згідно з якою непродуктивною визнавалася лише активність, яка втілена у благах, що не мають дійсної корисності. На неї і спираються представники теорії інформаційного суспільства.

Іншими джерелом виникнення нової теорії є виокремлення трьох секторів суспільного виробництва: первинного – добувний (гірничодобувний, сільське господарство, риболовство, лісне господарство), вторинного – індустріального (обробна промисловість, будівництво), третинний. Перевага у структурі виробництва і зайнятості третинного сектору почала

розглядатися як одна з найважливіших однак інформаційного суспільства.

Підвищення у подальшому ролі знань і інформації у виробничому процесі і суспільному житті призвело до виділення нових і переосмислення значення традиційних секторів економіки. Значення інформації і знань як визначальних факторів сучасної економіки і зростання ролі інформаційних технологій і мереж також спонукало до розвитку концепції інформаційного суспільства.

Однак, є й інші трактування „постіндустріального” та „інформаційного” суспільства як взаємозамінних, фактично тотожних. Так, М. Коннорз пов’язує постіндустріальне (інформаційне) суспільство не тільки зі змінами у технологіях, але й переходом до суспільства, що ґрунтується на постматеріальному, інформаційному багатстві. Хоча цієї стадії розвитку не досягли навіть найрозвинутіші країни світу. При визначенні змін у характері діяльності, властивій інформаційному суспільству застосовуються поняття „суспільство знань”, „суспільство професіоналів”, де значне місце відводиться „людському та інтелектуальному капіталу”.

Велика кількість вчених трактують інформаційне суспільство та його економічну систему як результат розвитку людської цивілізації, наступного його етапу, вищого у порівнянні з попереднім.

Вже у 90-ті роки ХХ століття відомий американський вчений У. Мартін – прихильник теорії інформаційного суспільства – виокремив основні сфери з найвищою потребою в інформаційних технологіях:

- діяльність з використанням телекомунікацій;
- дистанційне навчання;
- університетські і науково-дослідницькі мережі;
- телекомунікаційні служби для малого і середнього бізнесу;

- управління дорожнім рухом;
диспетчерська служба повітряного транспорту тощо.

Прибічники теорії постіндустріального суспільства додатково виділили окрім первинного (сільське господарство, гірничодобувна промисловість, рибальство), вторинного (обробна промисловість, будівництво) та третинного секторів (сфера послуг: транспорт, рекреація), ще й „четвертинний” (торгівля, фінанси, страхування) та „п’ятеринний” (професійні, ділові послуги і послуги державного управління).

Таким чином, ключ до розуміння революційних зрушень у виробничих силах засновники і прибічники даної теорії вбачають у змінах природи саме сукупної праці за рахунок підвищення ролі в неї розумової діяльності (збір, обробка, передача інформації) і зниження ролі фізичної діяльності.

4.2. Витоки постіндустріалізму: співвідношення марксистської і постіндустріалістичної теорій

В економічній компаративістиці при з’ясуванні витоків постіндустріалізму центральне місце відводилося інтерпретації співвідношення марксистської економічної теорії і теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства.

До загальних положень у цих двох теоріях вчені відносять наступні:

1. тенденція до синтезу економічної теорії з іншими науками, міждисциплінарний підхід до розгляду економічних процесів з залученням даних соціології, психології, політології, етнографії тощо;

2. еволюційний принцип аналізу економічних явищ і процесів, вивчення їх у динаміці, розвитку;

3. визнання джерелом прогресу цивілізації та його вимірником вдосконалення форм і методів матеріального

та нематеріального (на відповідній історичній стадії) виробництва;

4. виділення в історії людства трьох фаз суспільно-економічного розвитку. Прибічники марксизму відмічали відповідно архаїчною, економічну і комуністичну суспільні формації. На противагу ж, прибічники постіндустріалізму виокремлювали аграрну, індустріальну і постіндустріальну формації;

5. визнання революційних змін при переході від однієї форми суспільно-економічного розвитку до іншої. Проте, ці революційні зміни мають значні відмінності в залежності від того до якої фази здійснюється перехід (при чому, соціальні революції ототожнюються з революціями у розвитку науки і техніки на підставі того, що всі вони спричиняють значні зміни у суспільному виробництві);

6. близькість трактувань планомірної форми економічної організації суспільства, сутності поняття „власність” тощо;

7. однаковість зображення соціуму як комуністичної суспільної формації або як постіндустріального суспільства. При цьому загальна направленість цих двох теорій залишається гуманістичною, а ідеали – гідними людини цілями історичного прогресу;

8. схожість певних термінів у марксистській і постіндустріальній теоріях.

Відомий російський вчений-економіст В. Іноземцев, досліджуючи схожість і розбіжності цих теорій, підсумував, що теорія постіндустріального суспільства значною мірою побудована на тому самому фундаменті, що і марксистська теорія, та сформувалась у протистоянні з нею, результатом чого, стали скоріше елементи взаємної подібності, ніж принципові та різкі відмінності. В. Іноземцев запропонував специфічний варіант сходження (конвергенції) двох нібито однотипних

економічних теорій. Марксизм „осучаснюється”, а постіндустріалізм „спирається” на методологічну базу марксизму. У той же час, П.М. Леоненко і О.І. Черепніна вважають, що проведеному порівняльному аналізу двох теорій властиві поверховість проведення аналогій, відрив суті від форми, надуманість аргументації, а відтак, - і хибність висновків [14].

4.3. Суспільство знань: сутність, критерії, основні характеристики

Для прибічників теорії суспільства знань, як і деяких інших постіндустріалістів, притаманний особливий різновид порівняльного аналізу економічних систем. Він полягає у співставленні певних теорій індустріального суспільства і суспільства знань, а також різноманітних параметрів їх практичного розвитку і функціонування.

Вихідним пунктом порівняльного аналізу є питання про історичну долю цих двох видів суспільства. Так, японський вчений Тайчічі Сакайя, сформулював його сутність у вигляді наступних запитань:

1) яким представляється майбутнє суспільство: більш розвиненим у порівнянні з сучасним чи принципово новим?

2) наскільки довге життя передбачено індустріальному ладові?

3) чи буде людство і наділі прагнути до споживання все більшої кількості матеріальних благ;

4) чи будуть базуватися людські смаки, цінності, мораль на припущенні про нестримне зростання споживання в цивілізаційному суспільстві.

Для вирішення даних питань ученим враховувалися тенденції розвитку явищ, що чітко проявилися у 80-х роках ХХ століття. Саме в цей період у людей розпочалася зміна світогляду та поглядів на такі поняття, як задоволення,

доцільність і привабливість. Було зроблено висновок: індустріальне суспільство пройшло свій пік і рухається по низхідній, воно, по суті, агонізує.

У той же час, завдяки „стрибку” у сфері комп'ютерних і комунікаційних технологій з'явилися засоби, які забезпечують зберігання, обробку і поширення знань у великих розмірах.. Розробка персональних мікрокомп'ютерів і комунікаційних систем, що об'єднують їх у глобальну мережу, стала невід'ємною рисою сучасного способу життя і зумовила вибухове збільшення обсягу інформації. Звідси - індустріальне суспільство змінюється на новий його тип, новий етап цивілізації, рушійною силою якого є цінності, створені знаннями. Такі західні вчені як Р. Кроуфорд, Т. Стюарт, У. Хадсон оперують поняттям „суспільство знань” або близьким до нього за змістом.

Однак, між науковцями є відмінності у трактуванні цього поняття. Одні з них – визнають характерною ознакою сучасного суспільства не сам факт поширення знань, а їх безпосереднього втілення у більшості створюваних благ. Саме тому економіка стає системою, що функціонує на основі обміну знань та їх взаємної оцінки.

Т. Сакайя та інші вчені відмінності суспільства знань від індустріального суспільства вбачають протиставленням цінності (вартості), створюваної традиційними факторами виробництва (капіталом, землею, працею), і цінності, створюваної знаннями. У суспільстві знань діяльність будуватиметься на створюваній знаннями цінності, причому основна частка ціни будь-якої продукції складатиметься з чинників, пов'язаних із цінністю, створеній знанням. Виробники, намагаючись виробляти продукцію по високим цінам, втілюватимуть у неї все більшу вартість, створену знанням.

Отже, впливають інші принципові відмінності суспільства знань від індустріального суспільства. Так, відбувається перехід від масового виробництва стандартних товарів до випуску великої кількості різноманітних товарів, кожний вид яких обмежується незначними партіями. Втілена у товарі вартість, створена знаннями, визначатиме відмінність такого товару від іншої ринкової продукції [14].

Переваги, які дають ці товари, спонукатимуть поширення такої продукції, а відтак, - посилення конкуренції на ринку. Як наслідок, збільшиться диверсифікація різних видів продукції та зниження витрат на їх розробку й виробництво. У кінцевому рахунку, гостра конкуренція прискорить збут товарів, призведе до інтенсифікації створення технічних новинок і нових товарів з неповторним поєднанням різних функцій, перетворить створену знаннями вартість у „товар одноразового споживання”, який необхідно швидко замінити.

Т. Сакайя наводить ще одну відмінність цих двох типів економічних систем. В індустріальному суспільстві сільськогосподарська продукція, сировина, ресурси тощо мали, зазвичай, стабільну вартість. Матеріальні блага характеризувались однаковим використанням, отже, їхня корисність і цінність, навіть при неминучих змінах від коливань попиту і пропозиції, залишались відносно стабільними. Незважаючи на ринкові коливання цін, у довгостроковій перспективі вартість ресурсів, сировини, стандартної продукції масового виробництва була більшою чи меншою збалансованою.

Дещо по-іншому виглядає справа з рухом вартості, створеної знаннями. Фірмовий товар, виходячи з моди, втрачає практично всю свою вартість. Це стосується також і ринку новітніх технологій. В умовах конкуренції

створення і використання ефективної технології не гарантує компанії довготривалої вигоди (надприбутків). Впровадження конкурентами більш новітніх технологій призведе до швидкого старіння товарів, які вироблялися за попередніми технологіями, різкого зниження цін на них і, відповідно, падіння прибутків. Т. Сакайя підкреслює, що створена знанням вартість становить змінну величину, яка підлягає різким коливанням. Особи, які створили своїми знаннями вартість, можуть втратити свій авторитет і свою цінність унаслідок зміни моди та технологій.

Людина завжди прагнула вкласти у виробництво якнайбільше знань, досвіду, винахідливості, тому найважливішим засобом примноження створеної знанням вартості є її розум. Створення знанням вартості – це процес, при якому праця і засоби виробництва нерозривно пов'язані, причому людина стає головним засобом виробництва.

У суспільстві знань створюється не просто більш розвинута промислова економіка, а суспільство нового типу, характерними рисами якого є нова технологія, нове становище людини у виробництві й суспільстві, нова соціальна структура [14].

Окремі вітчизняні і зарубіжні вчені, які досліджують перспективи переходу до інформаційного суспільства і суспільства знань, вважають, що таке суспільство є викликом традиційній економічній теорії. У зв'язку з цим, проголошується початок занепаду традиційної економічної теорії, її криза, викликана збільшенням обсягів виробництва і споживання інформації. Інші вчені вказують на перебільшення революційної можливості інформаційної парадигми. Однак, навіть попри такі застереження, положення традиційної економічної теорії викликають сумніви.

Розглянемо ряд положень, які є викликом фундаментальним принципам традиційної економічної теорії.

Російський учений В. Іноземцев вказує на те, що неможливо співвиміряти затрати на створення товарів, які враховуються у трудовій теорії вартості. Водночас усувається фактор рідкості блага, з яким пов'язані постулати сучасної економічної теорії. Відтак, справедливе твердження, що виклик, кинутий постіндустріальними змінами „економіксу”, став найрішучішим за всю історію економічної науки [14].

Проте „проблему виклику” має вирішувати не тільки традиційна (класична і неокласична теорія), а й теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Дослідники постіндустріалізму вважають, що в економічній системі суспільства знань відбувається порушення ряду економічних законів.

У першу чергу, це стосується закону вартості. За даним законом затрати суспільної праці виступають як вартість товарів і послуг.

Законом, що порушується, є також закон попиту і пропозиції. Він характеризує взаємодію і взаємозв'язок між попитом і пропозицією у сфері обміну, виражає об'єктивне прагнення попиту та пропозиції до відповідності.

Першою причиною порушення закону є спільне виготовленні виробниками і споживачами багатьох послуг: консалтингових, освітніх, туристичних професійної підготовки тощо. При цьому, відмінність між продавцями і покупцями стирається.

Друга причина – те, що виробничі можливості (пропозиція) найчастіше визначаються споживачами, а не виробниками. Існування надлишкової виробничої потужності негативно впливає на ринки матеріальних благ, але підвищує ефективність ринків нематеріальних товарів.

Порушення третього закону – закону спадної дохідності – заключається в тому, що при досягненні будь-яким суб'єктом господарювання певної межі продуктивність додаткових вкладень факторів виробництва спадає у порівнянні з віддачею попередніх. Однак, це порушення поширюється лише не на всі сфери економіки. Такі сектори економіки, як сільське господарство, виробництво продуктів, які швидко псуються, гірничодобувна промисловість відчуватимуть на собі дію закону спадної дохідності і панування традиційної економічної теорії. А такі сектори, що ґрунтуються на знаннях і новітніх технологіях, характеризуються зростаючою дохідністю. Розробка і виробництво комп'ютерів, мобільних телефонів, фармацевтичних виробів, літаків, автомобілів, програмного забезпечення, телекомунікаційного устаткування характеризуються значною специфікою щодо технології й економіки. Для наукових досліджень і розробок необхідні великі вкладення, проте приріст виробництва коштує відносно дешево. При випуску ж все більшої кількості високотехнологічних продуктів витрати виробництва знижуватимуться, а прибуток від їх використання збільшуватиметься.

Порівняльний аналіз будь-якої економічної системи, зокрема, і суспільства знань, традиційно проводиться за показниками: ВВП на душу населення, витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), кількість наукових працівників, індекс конкурентоспроможності, частка високотехнологічної продукції у загальному експорті країни тощо. Крім того, у порівняльному аналізі економіки суспільства знань також використовується методика, запропонована Світовим банком програмою „Знання для розвитку”, згідно з якою оцінюється готовність тієї чи іншої країни до переходу на модель розвитку, що ґрунтується на знаннях.

Програма „Знання для розвитку” включає комплекс із 76 показників, за допомогою яких можливо порівнювати окремі показники різних країн, а також середні показники по групі країн. Порівняння можна здійснювати як за окремими, так і за агрегованими показниками. Вони характеризують: інституціональний режим, який показує мотиви ефективного використання існуючого й нового знання та розвитку підприємства; ступінь освіченості населення і наявність у нього навиків щодо створення, розподілу та використання знань; інформаційна й комунікаційна інфраструктура, яка сприяє ефективному поширенню і переробці інформації; національна інноваційна система, що включає фірми, дослідницькі центри, університети, консультаційні та інші організації, які сприймають і адаптують глобальне знання для місцевих потреб та створюють нове знання, і ґрунтуються на новому рівні технології [14, с.161].

Існує також система з 12 базових показників, які об'єднано у чотири групи: інституціональний режим економіки, освіта, інновації, інформаційні технології та комунікації.

Показники, що входять до інституціонального режиму, характеризують умови, в яких розвиваються економіка і суспільство в цілому. Головним питанням для економіки знань є наскільки економічне та правове середовище сприяє створенню, розподілу і застосуванню знання у його різних проявах, а саме – доступність фінансування інноваційних проєктів, заохочення до освіти і підвищення кваліфікації, дотримання прав на інтелектуальну власність тощо.

Освіта належить до фундаментальних факторів розвитку економіки знань. Це передбачає розвинуту систему освіти, яка охоплює все більше населення, конкурентне середовище освітніх закладів, а також

навчання працівників протягом усього трудового життя. Для оцінки освіти використовують показники грамотності дорослого населення, співвідношення зареєстрованих школярів, студентів до кількості осіб відповідного віку.

Інновації відображають успішність зв'язків бізнесу з вищими навчальними закладами, бібліотеками, дослідницькими центрами, лабораторіями, інноваційними осередками, професійними об'єднаннями. Застосовують три показники для вимірювання інновацій: кількість наукових працівників, зайнятих у сфері НДДКР; кількість зареєстрованих у США патентів, автори котрих є громадянами інших країн; кількість опублікованих статей у науково-технічних журналах.

Інформаційні технології і комунікації розглядаються як вирішальний елемент нового суспільства. Його оцінку проводять за кількістю телефонів та персональних комп'ютерів у розрахунку на 1 тис. осіб; кількістю користувачів Інтернету в розрахунку на 10 тис. осіб.

Значення та ранги складових індексу економіки знань України і інших країн світу представлені у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Складові індексу економіки знань у 2009 р.[42]

Країни	Інституціональний режим		Інновації		Освіта		Інформаційні технології та комунікації	
	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
Данія	9,61	2	9,49	5	9,78	1	9,21	9
Швеція	9,33	8	9,76	2	9,29	7	9,66	2
Канада	9,45	6	9,44	8	9,26	8	8,54	22
Великобританія	9,24	12	9,24	11	8,49	15	9,45	6
США	9,04	15	9,47	6	8,74	13	8,83	14
Німеччина	9,06	14	8,94	18	8,36	19	9,47	5
Франція	7,67	35	8,66	22	9,02	12	8,26	24
Італія	6,62	49	8	28	7,96	32	8,59	20
України	4,27	80	5,83	56	8,15	26	5,77	62
Росія	1,76	127	6,88	41	7,19	38	6,38	54

Як показав аналіз даних табл. 4.1, за всіма компонентами індексу економіки знань лідирують країни ОЕСР. Економіка України, маючи більш високий освітній потенціал, ніж у Росії, здатна адаптуватися до нових умов. Перевагою України над Росією є також і те, що розвиток інституціонального режиму сприяє швидшому просуванню її до нового суспільства.

До системи базових показників відносять також два агрегованих показники, які характеризують соціально-економічні результати розвитку країни: річний темп росту ВВП та індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП).

Застосовуються також два зведені індекси: економіки знань і знань. Перший індекс представляє собою середню величину чотирьох індексів: інституційного режиму, освіти, інновацій, інформаційних технологій і комунікацій. Індекс знань є середньою величиною тільки трьох показників: освіти, інновацій, інформаційних технологій і комунікацій (табл. 4.2). Кожний із цих індексів є арифметичною середньою величиною нормалізованих даних за показниками, що включені в ту чи іншу групу. Ці індекси підраховують для кожної країни, для груп країн і у цілому для всього світу. Далі вираховують показник N_w , який відповідає числу країн, показники яких гірші, ніж у певної країни, і це число порівнюється із загальним числом країн у групі N_c :

$$\text{Нормалізований показник} = 10 \frac{N_w}{N_c} \quad (4.1)$$

Цей показник характеризує становище певної країни порівняно з показниками інших країн. Його значення може бути від 0 до 10, де 0 – це мінімальне, яке відповідає країні з найнижчим показником, 10 – максимальне, яке відповідає країні з найвищим показником. Причому 10% країн з кращими показниками мають значення нормалізованого показника від 9 до 10, наступні 10 % - значення від 8 до 9.

Таблиця 4.2

Індекс економіки знань та його показники
у 146 країнах світу (The World Bank Group, July 2012)

Рей- тинг	Країна	Індекс економіки знань	Індекс знань
1	Швеція	9.43	9.38
2	Фінляндія	9.33	9.22
3	Данія	9.16	9.00
4	Нідерланди	9.11	9.22
5	Норвегія	9.11	8.99
6	Нова Зеландія	8.97	8.93
7	Канада	8.92	8.72
8	Германія	8.90	8.83
9	Австралія	8.88	8.98
10	Швейцарія	8.87	8.65
11	Ірландія	8.86	8.73
12	Сполучені Штати Америки	8.77	8.89
13	Тайвань	8.77	9.10
14	Великобританія	8.76	8.61
15	Бельгія	8.71	8.68
16	Ісландія	8.62	8.54
17	Австрія	8.61	8.39
18	Гонконг	8.52	8.17
19	Естонія	8.40	8.26
20	Люксембург	8.37	8.01
21	Іспанія	8.35	8.26
22	Японія	8.28	8.53
23	Сінгапур	8.26	7.79
24	Франція	8.21	8.36
25	Ізраїль	8.14	8.07
55	Росія	5.78	6.96
56	Україна	5.73	6.33

*Електронний ресурс] URL: <http://gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index/knowledge-economy-index-info>

4.4. Порівняльні економічні системи в концепції М. Кастельса

Аналіз витоків та розвитку теорій постіндустріалізму, їх загальних та специфічних рис, доповнюється розглядом окремих новаторських концепцій нового суспільства у сфері порівняльних досліджень економічних систем.

У науковій роботі „Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура” відомий американський вчений Мануель Кастельс запропонував особливу концепцію порівняння економічних систем.

М. Кастельс людство у ХХ ст. жило в умовах двох панівних способів виробництва: капіталізму і етатизму. Підхід до їх класифікації у М. Кастельса відрізняється від підходу багатьох економістів-немарксистів, які не визнають поняття „капіталізм” і „соціалізм” як розпливчаті та двозначні.

М. Кастельс вважає, що капіталізм зберігає свої типотворюючі властивості, такі як приватна власність на засоби виробництва, наймана праця, конкуренція у процесі нагромадження капіталу тощо. При капіталізмі виробники відокремлені від засобів виробництва, а праця перетворюється на товар. Приватна власність на засоби виробництва при умові контролю над нею детермінують основний принцип привласнення і розподілу економічного надлишку капіталістами. Контроль за економічним надлишком в умовах етатизму є зовнішнім у сфері економіки, бо перебуває в руках представників державного апарату [14].

Метою капіталізму вчений вважає максимізацію прибутку, а саме – збільшення обсягу економічного надлишку, який привласнюється капіталом, на основі приватного контролю над засобами виробництва. Метою етатизму є максимізація влади, тобто зростання воєнної та

ідеологічної здатності політичного апарату змінювати свідомість все більшої кількості людей на більш глибоких її рівнях.

М. Кастельс ввів у науковий оборот поняття „спосіб розвитку” і дає йому таке тлумачення: „це технологічні схеми, через які праця впливає на матеріал, щоб створити продукт, детермінуючи, в кінцевому підсумку, величину і якість економічного надлишку” [11; с. 37]. Учений розкрив у кожному зі способів розвитку – аграрному, індустріальному, інформаціональному – його особливості. „У новому, інформаціональному способі розвитку джерело продуктивності полягає в технологічній генерації знань, обробці інформації і символічній комунікації... Знання та інформація є критично важливими елементами у всіх способах розвитку, - вважає М. Кастельс., оскільки процес виробництва завжди ґрунтується на певному рівні знань і обробці інформації. Однак специфічним для інформаціонального способу розвитку є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності” [11, с. 39].

М. Кастельс, характеризуючи інформаціональні суспільства, робить два важливих висновки: 1) існуючі нині інформаціональні суспільства є капіталістичними (на відміну від індустріальних, які були і етатистськими); 2) теорія інформаціонального суспільства завжди має звертати увагу як на структурні подібності, так і на історичну і культурну специфіку.

Нова економіка, наголошував учений, інформаціональна, так як продуктивність і конкурентоспроможність підприємств, регіону, нації залежить, в першу чергу, від здатності генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях. В той же час, нова економіка – глобальна, оскільки основні види економічної діяльності (виробництво, споживання, кругообіг товарі та послуг), а

також їх складові (капітал, праця, інформація, технологія, управління, ринки) організуються у глобальному масштабі.

Отже, М. Кастельс поділяючи погляди відомих представників теорії постіндустріального суспільства Д. Белла, А. Турена та ін., розвиває їх та збагачує власними ідеями. Його підхід відображений у табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Порівняльний аналіз трансформаційних процесів у теоріях постіндустріального суспільства (за М. Кастельсом) [14]

Тип виробництва	Доіндустріальне суспільство	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство
Економічний сектор	Добувний Первинний: сільське господарство, лісова, рибна промисловість	Виробничий Вторинний: виробництво промислових товарів	Обробний Третинний: транспорт. Четвертинний: торгівля, фінанси, зв'язок. П'ятеринний: охорона здоров'я, освіта, наука, рекреація
Ресурси передачі	Природні сили: вітер, вода, дикі тварини, людські м'язи	Створена енергія: електроенергія, нафта, газ, ядерна енергія	Інформація: комп'ютерні передавальні системи
Стратегічний ресурс	Сировина	Фінансовий капітал	Знання
Технологія	Ремесло	Машинна технологія	Інтелектуальна технологія
Кваліфікаційна база	Ремісники, селяни, некваліфіковані працівники	Інженери, кваліфіковані працівники	Вчені, високоосвічені професіонали
Методологія	Здоровий глузд, метод спроб та помилок	Емпіризм, експеримент	Абстрактна теорія, системний аналіз
Часова перспектива	Орієнтація на минуле	Орієнтація на швидке використання	Орієнтація на майбутнє

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Як проходило становлення та розвиток теорії постіндустріалізму?
2. Як відображаються структурні зміни суспільного виробництва у концепціях постіндустріалізму?
3. У чому полягає сутність суспільства знань? Які критерії та основні характеристики цього суспільства?
4. Чи змінювалося співвідношення витрат на виробничі і інформаційні технології у 60-90-х роках ХХ століття? Якщо так, то як?
5. Що представляють собою концепції постіндустріалізму Д. Белла, М. Кастельса, Т. Сакайя?
6. Як представлені економічні системи в концепції М. Кастельса?

Лекція 5.

Трансформаційні процеси в постсоціалістичних країнах та їх основні результати

Зміст лекції

- 5.1. Системні трансформації: традиційні і новітні підходи.
- 5.2. Порівняльні оцінки вихідних умов системних перетворень.
- 5.3. Порівняльний аналіз стратегій „шокової терапії” і „градуалізму”.
- 5.4. Трансформація відносин власності у сучасних економічних системах.
- 5.5. Погляди на реальність постіндустріалізму.
- 5.6. Конвергентно-дивергентні процеси у розвитку постсоціалістичних країн.

Ключові слова і поняття: трансформація відносин власності, мейнстрим, конвергенція, дивергенція.

Література: [1, 2, 4, 6, 7, 13, 14, 15, 22, 24, 33, 35, 43].

5.1. Системні трансформації: традиційні і новітні підходи

Проведення в Україні та інших постсоціалістичних країнах системних трансформацій обумовлює необхідність компаративного аналізу їх теоретичних моделей. Його необхідно проводити не тільки з урахуванням тенденцій економічного розвитку окремих країн, але з урахуванням процесів глобалізації.

Сучасний світ характеризується п'ятьма масштабними трансформаційними процесами, що інтенсивно відбуваються в ньому:

Перший - охоплює країни з розвинутою ринковою економікою (30 країн Організації економічного співробітництва і розвитку). Характеризується він успішним переходом від індустріального до постіндустріального суспільства і подальшим його розвитком. Вважається, що з середини 90-х років революційні технологічні зміни забезпечили підвищення продуктивності, стійке економічне зростання, зниження безробіття й інфляції, згладжування економічного циклу.

Другий процес має місце у більш, ніж 120 країнах Азії, Африки, Латинської Америки, в яких вже тривалий час існують ринкові відносини. У цих країнах відбувається затяжний перехід до індустріального суспільства за моделлю „модернізація навздогін”. Окремі країни, так звані нові індустріальні, в основному вже завершили такий перехід і мають можливість рухатися по траєкторії постіндустріального суспільства.

Третій - пов'язаний зі значними перетвореннями у постсоціалістичних країнах Центральної і Східної Європи і постсоціалістичні республіки (за класифікацією МВФ 29 країн). Трансформаційний процес представляє перехід від

планової до ринкової економіки і зв'язаний як з позитивними наслідками економічних реформ, так і негативні.

До позитивних наслідків відносять: подолання замкнутості економіки, створення і функціонування інститутів ринкової економічної системи, подолання дефіциту товарів та послуг, значне розширення їх асортименту, стимулювання особистої ініціативи людей тощо.

Негативними наслідками вважають: падіння ВВП, промислового і сільськогосподарського виробництва, зниження реальних доходів населення,

Четвертий трансформаційний процес націлений на створення та ефективне функціонування специфічної ринкової економіки. Становлення соціалістичної ринкової економіки у Китаї та В'єтнамі здійснюється у межах перехідного періоду від капіталізму до соціалізму через соціалістичне ринкове господарство (ринковий соціалізм).

П'ятий – охоплює явища, що відбуваються у світовій системі господарства в цілому. Він включає нові зміни світогосподарських зв'язків зі становленням і функціонуванням глобальної економіки.

У межах третього трансформаційного процесу і здійснюються формування і функціонування сучасних економічних систем.

Представники різних напрямів економічної теорії по-різному характеризують зміст трансформаційних перетворень і перехідної економіки. Це і створення „дикого” капіталізму, і формування реальних ринкових відносин, і побудова основ постіндустріального суспільства.

Незважаючи на помітні відмінності в оцінках трансформаційних змін, виокремлюють основні вихідні позиції у представників всіх теоретичних напрямів:

1) констатація історичного значення системної трансформації, відсутність на початок перехідного періоду

досвіду такої трансформації та його накопичення у процесі ринкових перетворень;

2) неприпустимість змішування питань про необхідність радикальної трансформації економічної системи, навіть з дуже суттєвими помилками в її проведенні, і незадоволеністю результатами реформ;

3) визначення основних завдань системної економічної трансформації, проте у важливості окремих завдань, порідку, послідовності і швидкості їх вирішення мається суттєві розбіжності.

Аналіз і трактування багаточисельних проблем ринкової трансформації і перехідної економіки базуються на теоріях практично всіх сучасних економічних напрямів світової економічної думки, єдності макро- і мікро-, позитивного і нормативного підходів.

Всі течії умовно поділяють на 2 групи:

1) основна течія (мейнстрім). До якої відносять неокласичні теорії, у т.ч. монетаризм, теорію раціональних очікувань, економіку пропозиції тощо;

2) альтернативні. До них відносять: посткейнсіанство, неоінституціоналізм, у т.ч. еkleктичні концепції.

Специфічною альтернативою одразу двом групам теорій є марксизм, з позицій якого трансформаційні явища, процеси та їх результати отримали принципово інше трактування. До того ж, економічна теорія марксизму грає особливу роль каталізатора розвитку немарксистських концепцій.

Плюралізм сучасної економічної теорії обумовив множинність підходів до аналізу сутності і складових елементів економічної системи. Разом з тим, посилюється взаємна критика цих підходів. Доволі чітко визначилося протистояння, з одного боку, неокласичної економічної теорії, і відповідно, традиційного трактування економічних

систем, і з другого, - інших напрямів сучасної економічної науки, і в першу чергу, - інституціонального.

Відмінності у трактуванні трансформаційних реформ у постсоціалістичних країнах, насамперед, стосуються питань врахування культури й інших неекономічних факторів, які визначають відношення між людьми в суспільстві, бізнесі, між пересічними громадянами і державою.

Представники неокласичної теорії не враховують дані зв'язки. Прибічники інституціоналізму Р. Хейлбронер і У Мілберт вважають, що тільки при розгляді в економічному аналізі ринку як конструкції, яка викликає соціальні функції, може бути врахована роль організаційних структур, технологічних інновацій, культурних норм і звичаїв.

Аргументованій критиці мейнстрим піддався й з боку представників різних неортодоксальних напрямів сучасної економічної теорії.

5.2. Порівняльні оцінки вихідних умов системних перетворень

Порівняльний аналіз економічних систем протягом 90-х років минулого століття було доповнено розглядом ряду принципово нових тем, таких як питання про вихідні умови системних трансформацій, і в першу чергу, про природу економічної системи радянського типу, різних її трактувань та причин краху. Дискусія коло цих питань є об'єктивно необхідною і дуже важливою не тільки для історичного аналізу минулого, але й для оцінки теперішнього і майбутнього пострадянських країн.

Розглядаючи природу економічної системи СРСР і країн центрально-східної Європи, сформувалися 2 основні позиції:

- для представників першої позиції аксіомою є соціалістична природа соціально-економічного ладу

колишнього Радянського Союзу. При цьому, саме соціалістичний характер радянської економічної системи обумовлює її неспроможність, неефективність і нереформоспроможність;

- для представників другої позиції – заперечення соціалістичного характеру радянської економічної системи (Д. Белл, Т. Клифф). Однією з форм заперечення соціалістичної природи цієї системи є трактування її як державного капіталізму, при якому клас партійно-державних чиновників привласнював собі основну частку засобів виробництва і затвердив найману працю і експлуатацію.

Зовнішнє сучасна дискусія про природу радянської системи і причинах її краху відзначаються новизною, проте, у процесі дискутування найчастіше приводяться старі, відомі ще з першої половини минулого століття аргументи. В першу чергу, мова йде про трактування зв'язку між положеннями про соціалізм і капіталізм у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна і реаліями колишнього радянського ладу, його економічної системи.

З даного питання є наступні два підходи.

Перший. Підкреслення тісного зв'язку концепції Маркса посткапіталістичної суспільно-економічної формації з практикою соціалістичного будівництва в СРСР, функціонування планової економіки. Так, наприкінці 70-х років минулого століття американський професор Н. Спалбер писав, що радянського типу організація управління соціалістичною економікою – звичайно називається на Заході як радянська модель і на Сході як радянський механізм – виникла в СРСР наприкінці 20-х – на початку 30-х років. Її характерні риси: тісне поєднання політичного та економічного керівництва державою і економікою; інтеграція великих секторів економіки в єдиний комплекс, що перебуває у державній власності;

централізоване директивне планування як засіб управління та виконавчого контролю; централізоване визначення коротко- і довготермінових цілей економіки при допущенні повної тотожності інтересів усіх членів суспільства”.

Другий (у немарксистських трактуваннях) – заперечення зв’язку економічної теорії Маркса з практикою соціалізму в СРСР та інших країнах. При цьому наголошується, що концепція соціалізму К. Маркса містить елементи утопізму, неповна та розпливчата. К. Маркса зображують суто як теоретика капіталістичної економічної системи.

Однак, винесення ознак радянської економічної системи за межі економічного вчення марксизму є необґрунтованим.

По-перше: у роботах К. Маркса та Ф. Енгельса прямо сформульовані положення про соціалізм як систему централізованого планового управління народним господарством на основі спільної власності на засоби виробництва.

По-друге. В економічній теорії марксизму визначені необхідні елементи моделі соціалістичної економіки, серед яких – суспільна власність на засоби виробництва, планомірний характер розвитку суспільного виробництва; розподіл за кількістю і якістю праці тощо.

По-третє. Класики марксизму критикували концепцію „державного соціалізму” і її втілення у життя у межах капіталістичної економіки.

По-четверте. Економічне вчення К. Маркса не пов’язане з обґрунтуванням зосередження політичної та економічної влади за соціалізму в будь-яких партійно-господарських структурах, якихось інших формах організацій і управління економікою.

Але саме вчення марксистів містить чимало положень про необхідність самоуправління трудящих колективів в умовах соціалізму.

Немарксистським варіантом нормативної оцінки економічної системи в СРСР та інших постсоціалістичних країнах є концепція історичного забігання вперед. Її прихильники (О. Бутенко, І. Крючкова та ін.) стверджують, класична марксистська теорія розрахована на високорозвинутій капіталізм, що вичерпав можливості ринкової економіки. Однак, навіть сучасні США і Японія не мають такого соціально-економічного ладу. Соціалізм став можливим тільки там, де не праця у своїй безпосередній формі є головним джерелом суспільного багатства, а наука як безпосередня продуктивна сила. У тих країнах, де тільки зароджувалася науково-технічна революція, але панувала ручна праця і здійснювалася індустріалізація, спроби утвердити соціалізм були приречені на невдачу і в кінці-кінців на провал.

Прибічники концепції історичного забігання по-іншому вбачають роль і значення теорії і практики ринкового соціалізму. НЕП вони вважають завершенням першого історичного забігання вперед, початок якому дала революція 1917 р. НЕП представляв собою перше теоретичне обґрунтування ринкового соціалізму як неминучої форми руху до соціалізму в умовах низького рівня розвитку продуктивних сил і великих можливостей ринкової економіки. Звернення до ринкового соціалізму розцінюється і як засіб виправлення історичного забігання і руху до соціалізму, і як революційна перспектива для значної частини країн сучасного світу.

Особливої уваги в рамках концепції історичного забігання має ідея „постринку” або „постекономіки”, яка сформувалася у межах марксистської економічної теорії у другій половині XIX століття. Розглядається необхідність

переходу до „царства свободи”, в якому людина буде зайнята не матеріальним виробництвом, а переважно творчою діяльністю на основі швидкого розвитку продуктивних сил, новітніх технологій тощо. Перехід до творчої діяльності означав би перехід до постринкового (постекономічного) суспільства. Ідея „постринку” широко застосовується у неомарксистських концепціях при зіставленні минулого індустріального та майбутнього постіндустріального суспільства.

Подібні до цих поглядів думки розвивають вчені, які пов'язують виникнення планової економіки з потребами забезпечення прискореного завершення індустріалізації та переходу до пізньоіндустріального суспільства. Однак, на їхню думку, планове господарство неефективно вирішувало соціально-економічні проблеми на пізньоіндустріальній основі. Досягнувши рівня свого розвитку, який не відповідає ні докапіталістичним, ні посткапіталістичним економічним відносинам, планова економіка на певному етапі вичерпала свої позитивні імпульси розвитку. Це призвело до трансформації планового господарства в капіталістичну систему. Були вичерпані всі можливості екстенсивного розвитку економіки, несумісності планового господарства з інтенсивним економічним розвитком на основі науково-технічної революції.

Системна трансформація дала поштовх для формування особливого лівомарксистського уявлення про процеси розвитку економічної системи соціалізму в 60-90-ті рр. XX століття, сутність якого полягає в специфічному трактуванні системної кризи в СРСР та пострадянських країнах.

Система народногосподарського розрахунку з безумовним пріоритетом загальнодержавних інтересів, сприяла успішному функціонуванню планової економіки в

1929-1953 рр. Починаючи з 1953 р., в економічній політиці перестав діяти принцип загальногосподарської ефективності.

Повний госпрозрахунок, введений у 1965-1967 рр., привів до системної кризи, яка набула відкритої форми після переходу в 1985-1987 рр. до „самофінансування” й „договірних” цін. Ця система повністю проявила себе як приватнокапіталістична. Саме вона остаточно зруйнувала і економічний базис, і надбудову СРСР [14].

Також неоднозначно оцінюються вихідні умови системної трансформації в пострадянських країнах і постсоціалістичних країнах ЦСЄ. Значно менша тривалість розбудови соціалістичного суспільства в країнах ЦСЄ (близько 40 років) порівняно із Радянським Союзом (понад 70 років) відзначається як чинник, більш сприятливий для системної трансформації. Розпад єдиного економічного простору СРСР та військово-промислового комплексу вважаються чинниками, які утруднили перехід до ринкової економіки.

Важливим чинником, що впливає на відмінності економічного зростання в різних країнах, є особливості структури економіки кожної з них. При дослідженні економічного зростання в тодішніх соціалістичних країнах, учені Є. Гайдар, В. Мау та ін., відмічали, що вже у 70-ті роки минулого століття вони пережили системну кризу, яка охопила всі сфери життя: економіку, політику, ідеологію.

Системна (трансформаційна) криза в 70-ті роки співпала з макроекономічною, і приховувала більш глибокі процеси, які відбувалися в плановій економіці та зрештою призвели до її краху. Водночас, Радянський Союз відчув проблеми кризи індустріального суспільства. Однак, вигідна зовнішньоекономічна кон'юнктура відстрочила початок структурної перебудови, яка стала абсолютно

неминучою, але більш болісною. Підсумком дослідження вихідних умов системних трансформацій є те, що структурна криза радянської економічної системи, яка повністю знайшла відображення у масштабному спаді економіки, стала проявом тих же процесів, що на Заході відбувалися на півтора - два десятиліття раніше [14].

5.3. Порівняльний аналіз стратегій „шокової терапії” і „градуалізму”

Представники сучасного монетаризму Є. Гайдар, В. Пинзеник, С. Фішер, М. Фридмен, досліджуючи трансформаційні процеси, відстоюють такі позиції:

- заперечення ідеї багатоваріантності трансформації центрально керованого господарства;

- абсолютизація неокласичної моделі ринку на противагу не тільки державній економіці, а й змішаній посткейнсіанській, неоінституціоналістичній різновидам;

- жорстке протиставлення ринкового механізму координації господарського життя плану і плануванню, ототожнення планування виключно з директивно-командними формами й методами їх реалізації;

- недооцінка регулюючої ролі держави при переході до ринкової економіки, зведення можливого державного втручання, в основному, до монетаристських важелів впливу на перехідну економіку, до забезпечення відповідного господарського законодавства;

- повна відмова від можливого поступового, еволюційного характеру ринкових перетворень, ідеалізація і нав'язування „шокової терапії”;

- жорсткий контроль за грошовою емісією, скорочення темпів приросту грошової маси;

- твердження про необхідність здійснення саме прискореної приватизації і розвитку приватного сектору;

- лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, повна відкритість національної економіки.

Відтак, сформувались два типи економічної політики, які були запропоновані для реалізації в умовах системних трансформацій, - монетаристський і немонетаристський. Вибір країн, що входили раніше до соціалістичної системи і рухалися до ринкової економіки, здійснювався між двома варіантами. Історично раннім є еволюційний шлях поступового і тривалого створення ринкових інститутів (Китай, Угорщина). Другим - є „шокова терапія”, який з певною мірою інтенсивності проходив у Росії і більшості країн Східної Європи (в класичній формі - у Польщі). Економістів, прибічників відповідних варіантів стратегії трансформації, умовно поділяють на два табори: градуалістів-консерваторів і радикалів-лібералів.

Підґрунтям градуалістичної стратегії є кейнсіанська концепція макроекономічного регулювання, яка передбачає значний ступінь державного втручання в економіку, застосування прямих заходів державного регулювання, підтримку державного сектору, планування.

На користь еволюційного переходу до ринкової економіки свідчать: наявність достатньо розвинутого сільського господарства та дрібнотоварного виробництва; існування великої кількості працівників, які зберегли навички приватного підприємництва; порівняно невелика частка важкої промисловості та особливо військово-промислового комплексу; стабільність фінансової системи; переважання серед політичної та господарської еліти осіб, зацікавлених у проведенні реформ.

Задля швидшого подолання важкого економічного стану, структурних диспропорцій, хронічного дефіциту, які дісталися у спадок від адміністративно-командної системи, країни обрали варіант „шокової терапії”. „Шокова терапія” базується на неокласичній теорії і передбачає два основні

напрями перетворень: антиінфляційну стабілізаційну програму і глибокі інституціональні реформи, насамперед, кардинальні перетворення форм власності (приватизація).

Стратегія шокової терапії охоплює наступні заходи:

1) макроекономічна стабілізація, яка вимірюється рівнем інфляції і досягається за допомогою такого інструменту, як фінансові обмеження;

2) лібералізація цін і вільної торгівлі, конвертація національної валюти в поточних операціях. Лібералізація вимірюється ступенем відкритості економіки, а досягається шляхом пом'якшення внутрішньо- і зовнішньоторговельного режиму. З підвищенням впливу міжнародної конкуренції на внутрішні ціни ефекти лібералізації цін і зовнішньої торгівлі взаємопосилюються;

4) трансформація відносин власності (в першу чергу – приватизація);

5) створення мережі соціального забезпечення;

5) формування інституціональної і правової структури ринкової економіки, у тому числі, й ринкової фінансової системи.

При здійсненні шокової терапії головною рисою всіх перетворень є зведення до мінімуму втручання держави в економіку і сприяння самостійному розвитку бізнесу. Держава не займається розподілом матеріальних і фінансових ресурсів, її основним завданням є контроль за станом ринку та вплив на нього податкових, кредитних, бюджетних та інших економічних важелів.

Відомий польський вчений Гж. Колодко, який досліджував проблеми трансформації економічних систем, зазначав, що революційний поштовх до змін може створити необхідні умови для початку поетапного переходу, але в жодному разі не здатний замінити сам перехід [13].

5.4. Трансформація відносин власності у сучасних економічних системах

На тлі економічних реформ в Україні процес роздержавлення власності є майже єдиним системоутворюючим фактором, що призвів до реальних позитивних зрушень у соціально-економічній ситуації в країні.

Процес реформування власності ніколи і ніде не був легким та швидким. Особливо це стосується пострадянських країн з їх плановою економікою, збудованою на адміністративно-командних принципах. Україна не виключення з правил. Процес приватизації в Україні був також обтяжений певними політичними та соціальними факторами. Досвід реформування власності в Україні засвідчив, що інших шляхів швидкої трансформації економіки, переводу її на ринкові рейки не має.

В Україні приватизація розглядається як ефективний інструмент побудови ринкової економіки. Навесні 1992 р. Верховна Рада України сформулила правові засади приватизації, прийнявши низку законів, які регулюють процес приватизації в державі.

Процес роздержавлення в Україні, починаючи з 1992 р., умовно можна розділити на три періоди.

- 1992–1994 рр. – приватизація державних підприємств у більшості випадків здійснювалась неконкурентними способами: шляхом оренди з викупом або викупу трудовим колективом.

- 1995–1998 рр. – період масової приватизації, яка здійснювалась переважно за приватизаційні майнові сертифікати та компенсаційні сертифікати і була спрямована на залучення широких верств населення до придбання акцій великих і середніх підприємств та об'єктів малої приватизації, а також поклала початок підготовці до індивідуальних процедур приватизації великих підприємств.

З 1999 року – період грошової приватизації переважно за індивідуальними процедурами.

Важливими характерними рисами процесу приватизації є кількість об'єктів, що змінили форму власності, абсолютна частка і питома вага їх в загальних основних фондах, кількість зайнятих працівників, обсяг реалізованої продукції і послуг, розподіл даних об'єктів за галузевою та регіональною ознакою.

Так, після здійснення так званої „малої приватизації” у 1992 р. до рук приватних власників перейшло більше 50 тисяч об'єктів промисловості, торгівлі, громадського харчування. Знайшли своїх покупців понад 1300 об'єктів незавершеного будівництва. У ході масової приватизації майже 11 тисяч великих та середніх підприємств були перетворені в акціонерні товариства (Додаток 1). Станом на 1.01.2000 р. форму власності змінили 18111 державних підприємств, при цьому 8080 підприємств фактично не мали частки державної власності.

У Звіті про роботу Фонду державного майна України та хід виконання державної програми приватизації у 2012 р. зазначається: „Приватизаційний процес в Україні триває понад 20 років. За цей період змінили форму власності 28943 державних об'єкти... За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, за підсумками I півріччя 2012 року управління державним майном визнано не-ефективним щодо 69,9% суб'єктів господарювання, 23,1% – задовільним та лише щодо 7,0% – ефективним)” [43].

Пропонується „...оптимізувати розмір і структуру державного сектору шляхом продовження приватизації та підвищити ефективність управління об'єктами, які мають залишитися в державній власності. В результаті реформ, започаткованих Президентом України, відповідно до Програми економічних реформ на 2010-2014 роки „Заможне суспільство, конкурентна економіка, ефективна

держава” у державній власності мають залишитися лише ті об’єкти, які забезпечують виконання державою своїх основних функцій і гарантують національну й економічну безпеку” [43].

Протягом 2010–2012 рр. було здійснено значну роботу з удосконалення законодавчої бази з питань активізації процесів приватизації та виведення їх на якісно новий рівень, а також управління об’єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави. Протягом 2011–2012 рр. прийнято Закони України „Про Державну програму приватизації”, „Про внесення змін до деяких законів України з питань приватизації щодо реалізації положень Державної програми приватизації на 2012–2014 роки”, „Про Фонд державного майна України”, „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення управління об’єктами державної власності”, „Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо орендних відносин”, „Про внесення змін до Закону України „Про передачу об’єктів права державної та комунальної власності” [43].

У 2012 р. державну форму власності змінили 169 об’єктів (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Інформація щодо кількості об’єктів, які змінили державну форму власності, за групами за 1992–2012 рр. [43]

№ з/п	Відділення по областях	1992-2011 рр. з урахуванням дообліку та вилучення	За 12 місяців 2012 р.
1	2	3	4
1	Вінницький	1241	23
2	Волинський	696	3
3	Дніпропетровський	1838	6
4	Донецький	4152	13
5	Житомирський	1241	4
6	Закарпатський	421	2
7	Запорізький	1330	4

продовження табл. 5.1			
1	2	3	4
8	Івано-Франківській	482	1
9	Київській	1081	3
10	Кіровоградській	687	1
11	Луганській	1664	10
12	Львівській	1591	13
13	Миколаївській	1107	3
14	Одеській	1461	5
15	Полтавській	889	21
16	Рівненській	851	4
17	Сумській	856	4
18	Тернопільській	761	3
19	Харківській	1603	17
20	Херсонській	573	4
21	Хмельницькій	587	1
22	Черкаській	796	3
23	Чернівецькій	496	1
24	Чернігівській	654	4
25	м. Києву	1133	9
26	АР Крим та м. Севастополю	196	6
27	АР Крим	387	1
	Всього	28774	169

Подальший розвиток процесу реформування відносин власності в Україні визначено Державною програмою приватизації на 2012–2014 роки, яка розроблялася відповідно до положень Програми економічних реформ Президента України. Державна програма приватизації на 2012–2014 роки розрахована на активізацію приватизаційних процесів з метою оптимізації державного сектору економіки та завершення приватизації до кінця 2014 року як соціально-економічного проекту.

Програму передбачається реалізувати в три етапи.

Під час першого етапу (I півріччя 2012 року) створюється необхідна правова, нормативна та

організаційна база для переходу до приватизації на засадах, визначених Програмою.

Другий етап (друга половина 2012–2013 роки) спрямований на проведення приватизації у прискореному темпі на удосконаленій нормативній базі [43].

5.5. Погляди на реальність постіндустріалізму

Проаналізуємо природу та загальні тенденції розвитку економічних систем, які виникли внаслідок системних перетворень.

Компаративний аналіз економічних систем вміщує розгляд теорії та практики соціального ринкового господарства. Особливість моделі соціального ринкового господарства та її практичне втілення в таких країнах Європи як Німеччина, Австрія, Швеція тощо зробили дану теорію привабливою для визначення перспектив трансформації. У конституціях деяких пострадянських країн проголошено побудову і функціонування соціально-ринкового господарства. Проте, багато вчених вважають цю мету утопією, принаймні, у найближчі декілька десятиліть. Їх аргументи зводяться до того, що для реалізації цієї моделі необхідно мати високий рівень розвитку продуктивних сил, повністю сформовані ринкові відносини, стабільно високий рівень державних доходів, масштабні перерозподільні процеси у соціальній сфері, відповідальність громадян за власний добробут тощо. Такі умови відсутні в економіці всіх пострадянських країн, і формування їх – дуже тривалий процес.

Великий теоретичний і емпіричний інтерес в порівняльному аналізі економічних систем має вирішення питань про співвідношення сучасних транзитивних постсоціалістичних економічних систем, і формування постіндустріального, інформаційного суспільства. У вітчизняній і зарубіжній економічній літературі їх

інтенсивно досліджували науковці: Л. Іноземцев, А.А. Чухно, Г.І. Башнянин та інші. Ці питання дуже складні. Більшість українських і зарубіжних вчених приходять до висновку, що індустріальна і постіндустріальна економіки значно відрізняються одна від іншої, і в них переважають протилежні риси. Постіндустріальне (інформаційне) суспільство характеризується підривом ринкових відносин, в першу чергу, основного закону – закону вартості й еквівалентних відносин. Найпоширенішим продуктом праці стають послуги, створені, як правило, інтелектуально, і найчастіше - творчою працею, витрати якої визначити важко або неможливо. Порівняльний аналіз індустріальної і постіндустріальної економіки здійснюється за такими напрямками:

- 1) матеріальне – нематеріальне виробництво;
- 2) земля, капітал і праця – інформація і знання;
- 3) праця, що ґрунтується на матеріальному інтересі – творча праця як внутрішня потреба;
- 4) ринкова економіка – підри्व її.

На відміну від індустріальної економіки, інформаційній притаманні наступні риси:

- підвищення оперативності прийняття рішень;
- посилення конкуренції на ринку інформаційних послуг;
- зростання ролі інтелектуальної праці;
- рівність інформаційних можливостей великих, середніх і малих підприємств;
- застосування нових форм розрахунків та електронних платіжних систем;
- перехід на передачу інформації через телекомунікаційні мережі;
- оцифрований вигляд товарів та послуг, поява нового типу підприємств – віртуальних;
- поширення управління на основі мереж;

- переважна залежність продуктивності від використання досягнень науки і техніки, а також від якості інформації та менеджменту;

- перенесення уваги виробників і споживачів від матеріального виробництва на інформаційну діяльність;

- глобальний характер економіки, за якого капітал, виробництво, менеджмент, ринки, праця, інформація і технології долають національні кордони [14].

В умовах ринкової трансформації економічних систем протилежності між індустріальним та постіндустріальним суспільством ще більше посилюються, що відбивається в методологічних підходах до класифікації економічних систем.

Г. Башнянин та його прибічники вважають, що ринкова система у її чистому вигляді – це теоретична абстракція, яка історично могла бути на ранніх етапах становлення та розвитку постіндустріальної економіки. Більшість сучасних розвинутих економічних систем вже не є ринковими, вони – постринковими. Такі висновки робляться із судження про те, що будь-яка трансформація приватної власності, навіть до акціонерної і корпоративної форм, і будь-яке послаблення умов чистої конкуренції означає відхід від чисто ринкових систем і початок формування постринкових систем.

Однак, зміни у приватній та інших формах власності розпочалися задовго до становлення та розвитку постіндустріального суспільства. Це - процеси заснування та розвитку акціонерних товариств, відокремлення власності на засоби виробництва від управління ними, одержавлення у XIX ст. Логічно було б пов'язувати становлення постринкової системи саме з цими процесами.

Проте, головним контраргументом є те, що постіндустріальне суспільство ані на початковому, ані на вищих етапах свого розвитку не долає товарного вироб-

ництва і обігу, ринкових відносин, і не означає становлення посттоварної, постринкової системи.

Прихильники „постринкової економічної системи” вкрай спрощено трактують трансформаційні процеси в колишніх соціалістичних країнах, особливо - їх напрям і перспективи. Г. Башнянин вважає: „Більшість сучасних економічних систем є вже не ринковими, а постринковими. І лише економіки перехідного постсоціалістичного типу можуть бути кваліфіковані як такі, що переходять від адміністративних до ринкових” [2, с. 3]. Далі протиставляється формування ринкової економіки в минулому в країнах Заходу з її формуванням в країнах колишнього соціалізму. На Заході цей процес здійснювався шляхом певної трансформації суспільства до ринкових економік, а в постсоціалістичних країнах – шляхом певної трансформації адміністративного ринку. Причому, останній трактується як певний проторинок, що за своєю загальною структурою подібний до доринкових структур відносно віддаленого минулого. Таким чином, у постсоціалістичних державах нібито відбувається розвиток економічних систем навздогін: те, що західні країни вже пройшли, для країн СНД та ЦСЄ є метою і перспективою.

Проте, ця теорія в подальшому зазнає суттєвих змін, згідно з якими у реальності постсоціалістична економіка рухається не до ринку, а від нього.

У розвитку нинішніх могутніх країн Заходу перехід від доринкових до власне ринкових структур здійснювався цілу історичну епоху. В усіх державах з перехідною економікою постсоціалістичного типу, спостерігається парадоксальна ситуація: ще не побудовано у повній мірі ринкову економіку, ще не у повній мірі діє ринковий механізм, а нова економіка вже веде до підриву ринкового господарства. Відтак, становлення ринку є водночас і актом виходу з нього.

Прихильники такої теорії дуже специфічно трактують постринкову економічну систему як монополізовану або концентровану. Посилення монополізації та концентрації конкурентного ринку веде до повного зникнення його об'єктивних недоліків. До цих недоліків відносять:

1) зорієнтованість ринку на отримання негайної економічної вигоди;

2) урахування при прийнятті економічного рішення лише тієї економічної вигоди, яка безпосередньо ним присвоюється;

3) врахування конкурентним суб'єктом господарювання у своїй господарській діяльності лише економічної частини певної інтегральної вигоди [14].

Таким чином, в умовах конкурентного ринку не враховуються вигоди довгострокового періоду, макро-економічні вигоди, а також вигоди, що мають соціальну або духовну природу.

Найбільш зваженими і реалістичними є погляди на постіндустріальний розвиток як практично актуальний, але далеко не завершений процес, що відбувається у всіх секторах економіки, зокрема, і в матеріальному виробництві.

Отже, неоднозначність поглядів учених на постіндустріальні процеси має як гносеологічні корені, так і соціально-ідеологічні причини. Вони безпосередньо породжені зростанням внутрішніх і міждержавних суперечностей сучасного капіталізму з його змішаною економікою, революційними технологічними змінами, а також зростаючою соціалізацією суспільного життя.

5.6. Конвергентно-дивергентні процеси у розвитку постсоціалістичних країн

Інтеграційні процеси, глобалізація світової економіки зумовили переважання конвергенції, тобто зближення

економік різних країн, що залучає все більше число країн в загальне русло світової цивілізації.

Теорія конвергенції економічних систем отримала великого розповсюдження на Заході у 60-70-ті роки ХХ століття.

Її представники Р. Арон, У. Бакінгем, Дж. Гелбрейт, Р. Хейлбронер та інші трактували конвергенцію як подібність чи сходження дій, мислення, організаційно-управлінських структур, методів господарських механізмів у процесів еволюції капіталістичних і соціалістичних систем під впливом науково-технічної революції.

Теорія конвергенції спрямована на злам усталених традиційних уявлень про капіталізм і соціалізм як званих полярні, заснованих на протилежних формах власності та господарських механізмах, економічні системи.

Однак, дослідження економічних явищ і процесів з позиції теорії конвергенції були своєрідним варіантом порівняльного аналізу двох економічних систем, тому попереднє своє значення та актуальність теорія конвергенції втратила у зв'язку з крахом соціалістичної системи і переходом постсоціалістичних країн до ринку.

Сьогодні поняття „конвергенція” застосовується при проведенні порівняльного аналізу різних інтеграційних явищ та процесів. Під конвергенцією розуміють зближення економік розвинутих країн на шляху їх руху до постіндустріального суспільства.

Соціально-економічний лад, що тільки-но сформувався у постсоціалістичних країнах у результаті системних перетворень, вчені-економісти називають специфічним постсоціалістичним капіталізмом, якому притаманні деякі принципи характеристики капіталізму (приватна власність та риси ринкової економіки) і не властиві характеристики сучасного капіталізму, зумовлені досягнутим рівнем соціалізації та демократизації цього ладу.

Серед визначень нового суспільного устрою та його економічної системи, найчастіше застосовуються наступні: „номенклатурний капіталізм”, „бюрократичний капіталізм”, „проміжне гібридне суспільство”, „суспільство загального ризику” тощо. За своєю суттю всі ці визначення не збігаються з офіційно проголошеним курсом на побудову соціальної ринкової економіки і реального демократичного суспільства. Якщо ж додати до цього надмірні видатки системних перетворень, велике розчарування значної частини населення їх результатами, незадоволення негативними проявами, що пов’язані з ними. Все це пояснює недовіру більшої частини суспільства попередній політичній еліті і спонукає до різного роду „кольорових революцій”.

При переході від планової до ринкової економіки для всіх постсоціалістичних країн характерним було різке падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, ВВП, реальних доходів населення, їх зростаюча диференціація. Рівень ВВП постсоціалістичних країн в 1990-1999 рр. у середньому склав третину від того, який був до початку реформ. Неоднакові результати системних перетворень, передусім, були зумовлені обраною стратегією і тактикою стабілізації економічних систем та моделлю трансформації. Це пояснює, чому неоднаковим у часі і просторі був вихід із трансформаційної кризи. До 2003 р. її подолали тільки 5 з 28 країн.

Транзитивні економічні системи протягом останніх півтора-два десятиліття можна охарактеризувати такими рисами (рис. 5.1).

Відомі вчені-економісти, лауреати Нобелівської премії з економіки Дж. Годін, К. Ерроу, Дж. Стігліц приводять факт вражаючого розриву між сподіваннями і обіцянками та реальними результатами трансформування економічної системи в постсоціалістичних країнах.

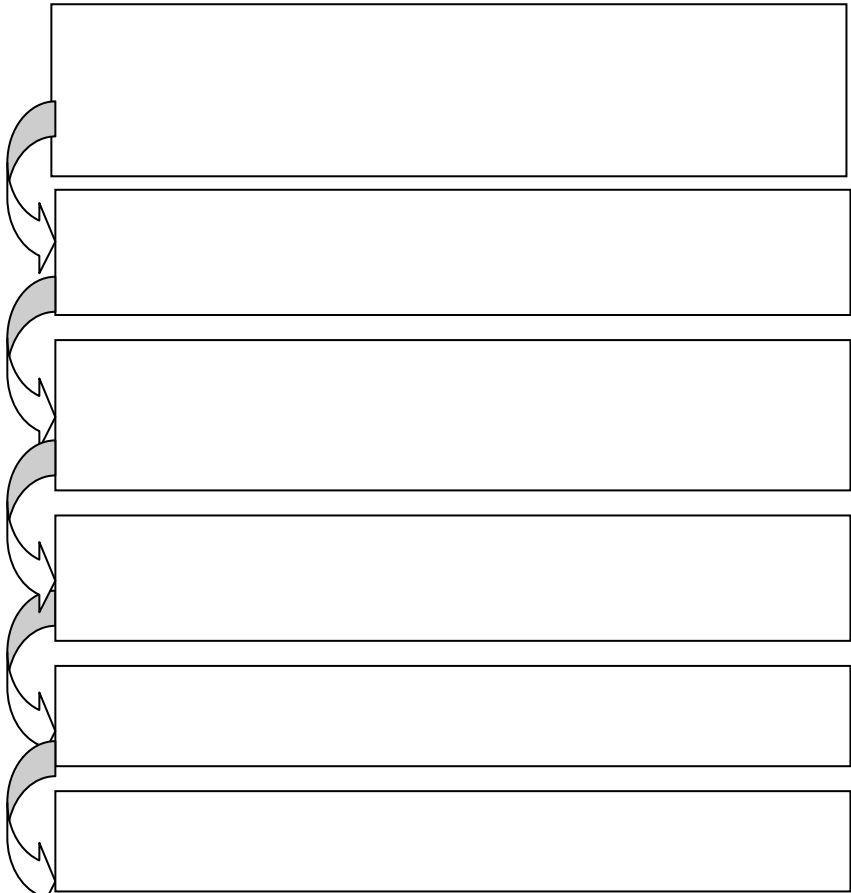

Рис. 5.1. Основні риси транзитивних економічних систем

По суті, констатується наявність дивергентних процесів у сфері розподілу доходів, становища різних верств населення у постсоціалістичних країнах, тривалість та труднощі їх подолання.

Трансформаційні процеси у постсоціалістичних країнах спряли появі ще однієї сфери досліджень – прогнозованій конвергенції, тобто дослідження можливих

наслідків соціально-економічного розвитку різних постсоціалістичних країн після завершення перехідного і певного постперехідного періодів.

Порівняльний аналіз функціонування транзитивних економічних систем свідчить про наявність причинно-наслідкового зв'язку між структурними реформами, впровадженням нових технологій і якістю економічного зростання.

У світі існує декілька десятків найбільш відсталих країн (в першу чергу, країни Африки на південь від Сахари), які з ряду причин не готові адаптуватися до імперативів сучасного науково-технічного прогресу, структурних змін на світових ринках. У результаті посилюється розрив між ними і провідними країнами і закріплюється їх глибока відсталість, тобто має місце дивергенція. За даними ООН, заглиблюється дивергенція між абсолютними розмірами душевого доходу в одній п'ятій найбагатших і однією п'ятою найбідніших країн світу.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Які показники процесу приватизації характеризують докорінну зміну у формах власності?

2. У чому полягає новизна трактування теорії та практики ринкового соціалізму представниками концепції історичного забігання?

3. Які основні напрями та заходи перетворень передбачає монетаристська стратегія системної трансформації?

4. Які показники процесу приватизації характеризують докорінну зміну у формах власності та їх співвідношенні в Україні протягом 90-х років ХХ століття?

5. Чому окремі вчені-економісти визнали безальтернативність протиставлень „шокової терапії” і „градуалізму”?

6. Що є спільним і відмінним у приватизаційних процесах КНР, постсоціалістичних країнах ЦСЄ та СНД?

7. Які соціально-економічні наслідки процесу приватизації в Україні?

8. Що представляють собою процеси конвергенції і дивергенції?

Лекція 6

Дослідження у економічній компаративістиці світових інтеграційних процесів

Зміст лекції

6.1. Взаємозумовленість трансформаційних процесів і розвитку світового господарства.

6.2. Порівняльний аналіз економічної ролі і функцій держави у контексті глобалізації.

6.3. Розширення ЄС: перспективи для світу і України.

Ключові слова і поняття: глобалізація, інтеграція, дерегуляція, транскордонне співробітництво.

Література: [1, 2, 5, 6, 7, 9, 12, 14, 15, 35, 37, 41].

6.1. Взаємозумовленість трансформаційних процесів і розвитку світового господарства

Трансформаційні процеси, що відбуваються в країнах, значно залежать від світового оточення. Перехід України до ринкової економіки одночасно означає і подолання відносної самостійності, і необхідність органічного входження на рівноправних умовах в систему світового господарства. Цей процес відбувається в умовах посилення глобальних світових тенденцій.

Глобалізація економічного розвитку характеризується зростаючою взаємозалежністю економік різних країн, більшою цілісністю та єдністю світового господарства, в основі яких – посилення відкритості національних ринків,

поглиблення міжнародного розподілу і кооперації праці. Головними формами прояву сучасної глобалізації є:

- стрімко зростаючі міжнародні потоки товарів і послуг;
- міжнародна міграція капіталів;
- міжнародне пересування трудових ресурсів;
- збільшення кількості і активізація діяльності транс-національних корпорацій (ТНК), різних міжнародних організацій.

Економіки країн з перехідними від адміністративної до ринкової системами, занадто схильна до впливу зовнішніх факторів, зокрема, світових фінансових криз та інших потрясінь.

Прогресивні ринкові трансформації успішно здійснюються за умови ефективного використання ресурсів, що надаються світовими ринками, про що свідчить досвід вдалих повоєнних перетворень економіки Південної Кореї, ФРН, Японії.

Останнім десятиліттям у світовому господарстві посилилася глобальна лібералізація у зовнішній торгівлі, кредитно-фінансовій і валютній сферах. Як наслідок, внутрішні ринки більшості країн стали більш відкритими для міграції робочої сили, імпорту-експорту товарів, послуг, капіталу.

З одного боку, це передбачає зменшення ролі держави у прямому регулюванні як національної економіки, так і економічного оточення, в якому воно діє. З іншого, - з одночасним зростанням „відкритості” економіки пов’язані нові погрози макроекономічного характеру. Національні господарства, інтегруючи у світову економіку, стають більш уразливими до різноманітних зовнішніх факторів. У таких умовах істотно зростає роль податкових, валютних і кредитних інструментів державного регулювання.

Існує система показників, які використовуються для типологізації країн за рівнем „відкритості”. Прив’язка у світовій практиці „відкритості” економіки до 25 % частки зовнішньоторговельного сектору у структурі ВВП є необґрунтованою.

По-перше. Абсолютизація одного з показників не дає дійсної оцінки характеру взаємодії національного і світового господарства.

По-друге. Даний показник найбільш застосовується у розвинутих країнах світу, але не в постсоціалістичних державах, де „відкритість” економіки пояснюється рівнем енергозалежності, наявністю застарілих енергоємних і матеріалоемних технологій.

По-третє. Потребує розв’язання проблема порівняння відкритості національного господарства і регіонів, які входять у його склад.

Сучасна економічна література поняття „відкритість” національної економіки пов’язує з відносинами, що визначають умови розширення та межі можливостей економічної системи у розвитку міжнародного співробітництва. Серед них, перше місце займають економічні відносини, зокрема, ступінь монополізації ринків, рівень розвитку та розміщення продуктивних сил, умови зовнішньої торгівлі, конкуренція тощо. Вони дуже тісно пов’язані з геополітичними, соціальними, національними, культурними й іншими відносинами, серед яких слід виділити: політичну стабільність або нестабільність, національні та культурні традиції, релігію тощо.

Провідні українські вчені такі, як І.В. Бураковський, Г.Н. Климко, А.С. Філіпенко зазначають, що відкритість економіки - це здатність національної економіки як елементу світового господарства до утворення зовнішньоекономічних зв’язків. На думку багатьох вітчизняних і зарубіжних учених та представників

міжнародних організацій, відкрита економіка, яка спирається на ринок, має перевагу перед закритою з погляду економічного зростання та вирішення інших складних соціально-економічних проблем.

В умовах зростання „відкритості” економіки, національні держави стають одним із глобальних суб’єктів міжнародних відносин.

Слід відмітити, що сучасна економічна картина світу відзначається цікавими особливостями (табл. 5.1)[28].

Таблиця 5.1

Характеристика глобальних угруповань щодо стану економічних систем та переважаючої методології

Назва угруповання	Чисельність населення	Особливості стану економічної системи	Пануюча економічна методологія	Спрямованість дій уряду в економічному житті
Країни «золотого мільярду» (країни великої сімки та їхні розвинені сателіти)	Близько 1 млрд. чоловік	Розвинена, глобалізована, постіндустріальна (постмодерна), ринкова, рівноважна	Неокласика, неінституціоналізм	Запобігання кризам, активна протидія порушення рівноважного стану, гармонізація інтересів у суспільстві
Країни (країни Південно-східної Азії, СНД, Близького та Середнього Сходу, Латинської Америки)	Близько 3 млрд.	Глобалізована, індустріальна (модерна), ринок у становленні (емержентний ринок), нерівноважна	Інституціоналізм, компаративістика, еволюціонізм, неокласика	Забезпечення умов подолання системних криз, стабілізації та випереджаючого зростання
Убогі країни (країни Африки та Океанії)	Близько 1 млрд. чоловік	Неглобалізована, традиційна, неринкова, рівноважна	Визначається традицією, релігією (традиціоналізм)	Подолання голоду, хвороб, убогості, неписьменності

Близько 1 млрд. людей проживають у розвинених, ринкових, стабільних суспільствах (так званих країнах „золотого мільярду”), які перебувають здебільшого в рівноважних економічних станах. Вихід з економічної рівноваги для них є ознакою кризи, тому політика урядів цих країн полягає у пошуку шляхів запобігання негативних явищ та гармонізації відносин у суспільстві. Ще близько 3 млрд. людей перебувають в складних умовах країн, що обрали шлях приєднання до цивілізованої спільноти. Для економік цих країн характерний стан нерівноваги, який пов’язаний з процесами прискореного розвитку і зростання (країни південно-східної Азії - Китай, Індія, Південна Корея, В’єтнам) або перманентно триваючої системної кризи (Україна, Росія, Грузія, Молдова, країни Латинської Америки). Дії уряду країн, що розвиваються, не можуть сприяти досягненню рівноваги, оскільки вони або спираються на доктрини, що вважають рівновагу завадою на шляху випереджаючого розвитку, або спрямовані здебільшого на подолання причин та наслідків кризи. У своїх економічних рішеннях політики цих країн спираються інколи на протилежні за своєю суттю поради від неокласиків, в особі представників МВФ і Світового Банку, та інституціоналістів, еволюціоністів, компаративістів. Найбільш успішні серед країн, що розвиваються, реалізують власні моделі розвитку (на приклад Китай), які розроблені вітчизняними вченими і відповідають особливостям національної соціально-економічної системи та менталітету народу. Населення найбільш бідніших країн світу становить близько мільярду осіб (Африка, Океанія). Вони віддалені від благ цивілізації і перебувають у рівноважному стані тотальної вбогості, основою якої є традиційне господарство – натуральна, родова економіка.

На сьогоднішній день досить суперечливим є питання щодо членства України у Світовій організації торгівлі

(СОТ), до якої вступила Україна у 2008 р., і до якої входять понад півтори сотні країн. Залишається відкритим питання про запобігання або пом'якшення ймовірності настання проблем адаптаційного періоду та прорахування можливих позитивних та негативних соціально-економічних наслідків членства України в СОТ.

Проблеми адаптації економіки України пов'язані з наслідками необхідності зниження тарифних та нетарифних обмежень при імпорті товарів стосовно низки галузей економіки (автомобілебудування, сільського господарства тощо). Ці проблеми - привід до активізації внутрішніх ринкових перетворень на основі чітко сформульованих цілей і завдань відповідно до міжнародних зобов'язань України. Економічне зростання не відбувається автоматично за рахунок „відкритих кордонів” та зняття різного роду торговельних обмежень. Водночас, оптимальна лібералізація національної економіки сприяє підвищенню темпів економічного зростання. Членство у СОТ тягне за собою необхідність зниження тарифних та нетарифних обмежень для надходження імпортованих товарів на внутрішній ринок, а відтак і реальне посилення конкуренції, яку багато вітчизняних підприємств неспроможні будуть витримати. Наприклад, прийняття норм СОТ у автомобільній галузі спричинить зростання вартості вітчизняних автомобілів у 1,5-2 рази.

Дуже складною очікується ситуація у сільському господарстві України, яке не готове до роботи в даних умовах. У зв'язку з цим, важливе значення має досягнуте рішення про відстрочення відкриття відповідних ринків для іноземних імпортерів.

Членство у СОТ пов'язується також з відмовою від субсидування різних галузей економіки, ліквідацією вільних економічних зон, податкових пільг тощо. Однак, воно

не позбавляє країну від застосування певних інструментів захисту внутрішнього ринку, наприклад, фінансування дослідницької діяльності в сільському господарстві, забезпечення продовольчої безпеки тощо. Крім того, передбачається у рамках перехідного (до семи років) періоду поступово знижувати тарифи.

Складання „балансу” вигод і втрат, зокрема, і політичних, передбачає порівняння макроекономічних показників, таких як абсолютний розмір ВВП, ВВП на душу населення, рівень безробіття тощо.

6.2. Порівняльний аналіз економічної ролі і функцій держави у контексті глобалізації

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку зросла актуальність порівняльного аналізу економічної ролі і функцій держави.

Виділяють дві групи представників економічної компаративістики щодо з'ясування ролі і функцій держави в трансформаційних та глобалізаційних процесах. До першої групи відносять ліберально налаштованих вчених, які виступають за мінімізацію економічної ролі держави. До другої представляють вчені національної і державної орієнтації, які відстоюють необхідність активної ролі держави в трансформаційних і глобалізаційних процесах.

Питання щодо економічної ролі держави науковими та політичними силами розглядаються по-різному. Одні іменують себе „правими”, інші – „лівими”.

Перші вважають, що роль держави все ще дуже велика і має бути зменшена. Вони акцентують увагу на те, що частка державних витрат у ВВП у всіх перехідних економіках (за виключенням Китаю) навіть тепер після значного падіння у 90-ті роки, ще досить висока і перебуває на рівні, який значно перевищує середні

показники для країн з ринковою економікою та з подібним рівнем ВВП на душу населення.

Протилежну позицію у вирішенні проблеми займають „ліві”, які вказують, що майже серед 30 перехідних економік лише в деяких у 90-ті роки не відбулося різкого зниження частки державних витрат у ВВП - у країнах Центральної Європи (Угорщині, Польща, Словаччині, Словенії, Чехії), в Естонії і В'єтнамі. Менш різко, ніж в інших країнах, знизилася частка державних витрат у ВВП в Узбекистані та Білорусі. Звідси, випливає: усі перелічені країни виявляють найсприятливішу динаміку ВВП. У 2000 р. ВВП перевищив передкризовий рівень 1989 р. майже у всіх країнах Центральної Європи, а Узбекистан, Білорусь та Естонія до 2000 р. ближче за інші пострадянські республіки підійшли до відновлення передкризового рівня виробництва. Китай і В'єтнам взагалі не зазнали трансформаційного спаду, пов'язаного з кардинальними перетвореннями планової системи в ринкову.

Також неоднозначно трактується досвід Китаю щодо економічної ролі держави взагалі та державних витрат у ВВП зокрема. На думку „правих”, є стійкий зв'язок між розмірами держави і темпами економічного зростання. Максимізація темпів зростання економіки дає змогу підвищити сукупний обсяг вироблених ресурсів у середньо- і довгостроковій перспективі. Обсяг цих ресурсів може бути збільшений настільки, що відносно менша частка державних витрат забезпечить їх більші абсолютні розміри.

Принципово інше тлумачення отримують ті ж самі факти з боку „лівих” Вони зазначають:

- 1) основне падіння частки державних доходів у Китаї припало на другу половину 90-х років, тоді як у першій половині 80-х років доходи держави були досить стабільні;
- 2) зниження державних доходів було контрольованим (проводилося з ініціативи держави, а не всупереч її політиці);

3) витрати на виконання традиційних державних функцій (за винятком субсидій і військових витрат) у відсотках до ВВП залишились на незмінному дореформеному рівні (1978 р.).

Ці процеси протиставляються ситуації у пострадянських республіках та країнах Південно-Східної Європи. Тут скорочення державних витрат відбувалося хаотично, відразу за всіма статтями, без переоцінки державних зобов'язань і було викликане катастрофічним зниженням податкових надходжень. Як зазначає професор В. Попов, замість повного закриття менш важливих державних програм і концентрації обмежених ресурсів на найважливіших, уряди, по суті, пустили справи на самоплив, залишивши більшість програм з частковим фінансуванням і майже у непрацюючому стані. Як результат - деградація всієї системи державних послуг (освіти, охорони здоров'я, правопорядку тощо) і перетворення державних інститутів у синонім неефективності.

Зниження частки державних доходів і витрат у ВВП у пострадянських країнах супроводжувалось підвищенням частки тіньової економіки, а також значним зростанням нерівності у розподілі доходів. Численні дослідження довели негативний вплив украй нерівномірного розподілу доходів на економічне зростання та проведення економічних реформ.

Досліджуючи зміни економічної ролі держави у пост-соціалістичних країнах, представники „лівих” підсумовують: „Історія провалів та успіхів перехідного періоду постає, таким чином, зовсім не як історія послідовних (успішних) і непослідовних (невдалих) реформ, - пише В. Попов. - Головний сюжет „роману” постсоціалістичної трансформації - збереження дієздатних інститутів в одних країнах (дуже різних за іншими своїми характеристиками, від Центральної Європи і Естонії до Китаю, Узбекистану

та Білорусії) та їх розвал в решті країн. Як мінімум, на 90% - це історія неспроможності держави та її інститутів, а не неспроможності ринку й недостатньої лібералізації.

А. Аслунд, який є прихильником „шокової терапії” та неолібералізму, критично оцінює послаблення ролі держави та виникнення умов для участі державних чиновників у великомасштабній корупції. Науковець наголошує на значному звуження можливостей держави в економіці й підкреслює необхідність зосередження її зусиль на тих ділянках, де вони можуть дати максимальний ефект. У довгостроковій перспективі конче необхідно відновити владу держави.

У науковій економічній літературі міститься декілька різнорівневих підходів до розуміння глобалізації й економічної ролі держави в даному процесі. Всі вони залежать від тлумачення питання про сутність, періоди та перспективи розвитку глобалізації.

Перші два підходи пов'язані з різним трактуванням хронологічних меж та форм прояву глобалізації, а решта - з різними теоретичними концепціями щодо з'ясування суті глобалізації та перспектив її подальшого розгортання, а звідси - і щодо економічної ролі держави. При цьому, в глобалізаційному контексті різне розуміння сутності та перспектив розвитку економічної ролі держави стало одним із вирішальних параметрів у порівняльному аналізі економічних систем.

Перший підхід передбачає аналіз участі держави в економіці в національному і міжнародному масштабах на протязі тривалого історичного періоду часу, дослідження генезису поглядів науковців і політиків на участь держави, розгляд постійного оновлення й удосконалення системи державного регулювання економіки, змін у ньому у зв'язку з явищами та процесами глобалізації.

Різновидом першого підходу є сучасна концепція двох довгих хвиль глобалізації, представниками якої є Д. Даннінг, Р. Зевін, Л. Сінцеров, А. Уткін та інші відомі вчені. Автори цієї концепції специфічно трактують сутність і хронологічні межі глобалізаційних процесів. Їх погляди заключаються в тому, що глобалізація має циклічний розвиток.

Перший глобальний інтеграційний цикл проходив у 1846-1914 рр. Причому, у 1870-1913 рр. світова економіка рухалась у напрямі інтеграції зі швидкістю більшою, ніж в останні сорок років. На рубежі XIX-XX століть відбулося швидке зростання обсягів міжнародної торгівлі, значний рух міжнародного капіталу та робочої сили. На гребені першої хвилі глобалізації світове господарство сформувалося як цілісна система.

У період 1914-1945 рр. відбулася глобальна дезінтеграція, яка характеризувалась політикою автаркії більшості країн. Як наслідок, - Велика депресія 1929-1933 рр., подальші світові економічні кризи. У міжвоєнний період світові ринки товарів і капіталу практично розвалились.

Другий глобальний інтеграційний цикл розпочався наприкінці 50-х років XX століття. Його підсумок - відновлення глобалізації до рівня 1913 р. Як раз на межі XIX-XX століть зростання експорту і імпорту, міжнародного руху капіталів було значно більшим, ніж сьогодні. Саме на гребені другої інтеграційної хвилі відбулося „друге народження” глобального капіталізму.

Другий підхід не виключає дослідження вищезазначених питань. Водночас, дослідники зосереджують увагу на якісно новому значенні ролі держави в економіці саме в умовах глобалізації.

Порівняльний аналіз економічної ролі держави в умовах глобалізації дозволив зробити наступні висновки [14].

1. Досвід функціонування економіки розвинутих країн свідчить, що ефективної, базованої на сучасних науково-технічних досягненнях, соціально-орієнтованої ринкової економіки без регулюючої ролі держави немає і не може бути. Прикладом відмови держави від регулювання соціально-економічних процесів на початку системних перетворень економіки є Україна, перед якою стоїть проблема незахищеності держави в міжнародному плані із соціально незахищеними громадянами всередині країни.

2. При зміні механізмів державного регулювання, держава завжди зберігає визначені, чітко виражені функції, до яких належать: захист прав власності; забезпечення свободи підприємництва; стимулювання ділової активності і боротьби з монополістичними тенденціями; забезпечення законності і правопорядку в господарській галузі; регулювання грошового обігу; забезпечення стійкості національної валюти; регулювання взаємовідносин підприємців з найманими працівниками; регулювання зовнішньоекономічної діяльності; забезпечення економічної безпеки країни тощо.

3. В Україні, як і в усіх країнах з перехідною економікою, на етапі формування і розвитку соціального ринкового господарства держава має бути більш активною, ніж в умовах відлагодженої змішаної економіки. При послабленні або відсутності державного втручання на етапі становлення ринкової економіки посилюється стихійний розвиток, що сприятиме появі нових сил протистояння, які монополізують процеси виробництва.

4. Для кожної країни різними можуть бути масштаби державного регулювання, його конкретні механізми і форми здійснення. Вони мають враховувати історичні традиції країни, її національну культуру, розміри території, особливості геополітичного становища тощо. Відтак, роль держави в країнах Азії має бути іншою, ніж у Європі.

5. Послаблення макроекономічного регулювання в глобалізаційному контексті супроводжується різким загостренням проблем екстерналізації в середині країни і у світовому господарстві в цілому. Якщо у розвинутих країнах з ринковою економікою подібні проблеми вирішуються як свідомим суспільним і державним регулюванням, так і самими ринковими механізмами (ціноутворенням, переливанням капіталів, зрівнянням норм прибутку тощо). У країнах же з транзитивною економікою (у тому числі і в Україні) вони перекладаються на плечі найбільш незахищених прошарків населення, на природне довкілля тощо.

6.3. Розширення ЄС: перспективи для світу і України

Європейський Союз (ЄС) – це наднаціональне об'єднання 28 європейських країн (Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція, Естонія, Хорватія) на основі спільності політичних, економічних і правових інтересів.

Передумовою створення ЄС було об'єднання Франції, Німеччини, Бельгії, Нідерландів, Італії та Люксембургу у 1951 р. в Європейський союз вугілля і сталі. У 1957 р. країни підписали угоду про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). З розширенням ЄС до нього приєднувалися інші європейські країни. Одночасно розширювалися повноваження інститутів ЄС. Країни-учасниці добровільно делегували частину свого суверенітету виборним органам влади ЄС: Європейській комісії, Європейському парламенту, Раді Європейського союзу. Для членства в ЄС європейській

державі потрібно не тільки декларувати принципи свободи, демократії і поваги прав людини, а й саме головне - їх дотримуватися. Крім того, рівень розвитку економіки претендента має відповідати середнім показникам ЄС.

У сучасній літературі відокремлюють два напрями розвитку економічної інтеграції:

- більш повне об'єднання національних господарств у єдину регіональну економіку;

- територіальне розширення зони інтеграції.

Популярним є розгляд можливих наслідків розширення ЄС для України за схемою балансу: позитивні і негативні наслідки та їх сальдо (табл. 6.1, 6.2) [14; с. 321-323].

Таблиця 6.1

Можливі наслідки розширення ЄС
для української економіки

Галузь	У короткостроковій перспективі	У середньостроковій перспективі та довгостроковій
1	2	3
Металургій на	Скорочення обсягів виробництва, експортних поставок	Збереження вартісного обсягу експорту
Агропромисловий комплекс	Різде скорочення обсягів, призупинення поставок через невідповідність продукції	Поліпшення позицій за обсягом та номенклатурою
Хімічна	Скорочення обсягів поставок, закриття ринків за окремими товарними позиціями	Поліпшення позицій за обсягом та номенклатурою
Військово-промисловий комплекс	Скорочення обсягів експорту товарів та послуг	Незначне зростання обсягів експорту, поява можливості для участі у міжнародних проектах

1	2	3
Легка промисловість	Збереження вартісних обсягів експорту через зниження імпорتنих тарифів; закриття або зменшення ринків за окремими товарними позиціями	Незначне зростання обсягів експорту
Машинобудування	Збереження вартісних обсягів експорту через зниження імпорتنих тарифів; закриття або зменшення ринків збуту за окремими товарними позиціями	Нарощення обсягів експорту за умови підвищення рівня технологічного експорту
Туризм	Скорочення внутрішнього попиту на послуги з перспективою збільшення потоків туристів з Європи	Повільне зростання обсягів туристичних послуг
Транспорт	Зменшення обсягів перевезень	Поступове зростання обсягів послуг за умови суттєвого поліпшення технічного стану транспортних засобів українських експедиторських
Торгівля	Зниження обсягів торгівлі (особливо прикордонної)	Поступове зростання обсягів торгівлі за умови стабільності
Фінансовий сектор	Скорочення припливу капіталу внаслідок зменшення товарообігу, вихід з ринку незначної частини фінансових структур через невідповідність європейським стандартам	Збільшення обсягів контрактів, поліпшення умов для участі у міжнародних проектах

Таблиця .6.2

Можливі втрати України від розширення ЄС
короткострокової перспективи

Наслідок	Втрати/вигоди, млн. дол.
Зупинення дії угод про вільну торгівлю з країнами Балтії	-14,8
Можлива втрата частини ринку сталеливарних виробів у нових країнах ЄС, якщо квота України на їх експорт до цих країн не збільшиться (з урахуванням традиційних обсягів поставок)	-173,3-260,0
Втрата традиційних ринків збуту, передусім металургійної та хімічної продукції, через поширення на нові країни ЄС антидемпінгових заходів Союзу стосовно України	-36,5-50,0
Втрата традиційних ринків збуту сільськогосподарської продукції в результаті введення новими країнами ЄС європейських стандартів	-60,0
Всього	-284,6-384,8
Зниження податкового навантаження на український експорт через приведення новими країнами ЄС митних тарифів до рівня, який діє в ЄС	+33,4
Відкриття доступу на ринки внаслідок ліквідації попередніх антидемпінгових та спеціальних заходів нових країн ЄС щодо імпорту продукції з України	+2,2
Всього	+35,6
Загальні орієнтовні збитки України	-249,0-349,2

*Джерело: розрахунки Мінекономіки України.

Позитивні ж наслідки розширення ЄС для України зростатимуть тільки у середньо- і довгостроковій перспективі. На думку фахівців [14], для подолання

можливих негативних наслідків розширення, необхідні такі спільні заходи України і ЄС:

1. Збільшення розмірів квот на поставки української сталеливарної продукції до рівня не нижчого за середньорічні обсяги її експорту в країни ЄС за останні роки.

2. Встановлення тимчасового режиму на імпорт у нові країни ЄС української продукції, яка підпадає під дію антидемпінгових заходів, на період, необхідний для перегляду цих заходів.

3. Поширення на Україну „соціальних” преференцій у межах генеральної системи преференцій ЄС,

4. Допомога у створенні Україною системи моніторингу якості, в першу чергу, сільськогосподарської продукції згідно з європейськими нормами;

5. Залучення України до реалізації галузевих програм ЄС у сфері енергетики, екології, науки, освіти;

6. Розвиток транскордонного співробітництва з розширеним ЄС на основі єдиного фінансового документу тощо.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Які існують головні форми прояву сучасної глобалізації?

2. Що представляють собою механізми взаємодії у розвитку процесів економічної глобалізації і національного державного регулювання?

3. Які основні аргументи на користь протекціоністської та фритредерської економічної політики ви можете назвати на основі зіставлення економічних систем?

4. Що представляє собою ЄС? Які функції він виконує?

5. Які Ви можете назвати позитивні і негативні наслідки розширення ЄС?

Лекція 7.

Економіко-статистичний і рейтинговий порівняльний аналіз економічних систем

Зміст лекції

7.1. Статистичний аналіз економічних систем.

7.2. Індексно-рейтинговий аналіз сучасних економічних систем.

Ключові слова: рейтинг, групування, система показників, репрезентативність.

Література: [1, 10, 14, 22, 23, 37, 43, 44, 45].

7.1. Статистичний аналіз економічних систем

Економіко-статистичний та рейтинговий порівняльний аналіз економічних систем - це розділ сучасної економічної компаративістики, який активно розвивається, і є дуже важливим за своєю роллю, значним за обсягом і специфічним за використанням.

Порівнюємо економічні системи різних країн світу за величиною і динамікою ВВП.

У сучасній економічній компаративістиці та системі національних рахунків ВВП - це один із основних показників, що характеризує національну і світову економіку в цілому. ВВП представляє собою суму доданих вартостей, створених за певний період часу, як правило, за рік, виробниками на території певної країни. Благо отримує свою вартість у національній валюті, його виробництво і обмін фіксуються в однаковому вигляді системою національного рахівництва.

Розрахунок ВВП здійснюють за трьома методами:

1) виробничим методом - як сума доданих вартостей у всіх галузях;

2) розподільчим методом – як сума доходів від використання за рік факторів виробництва;

3) методом кінцевого використання - потоку витрат - як суму витрат на придбання товарів і послуг, створених протягом року в країні.

Найбільшого поширення із перелічених методів набув останній. Це пояснюється тим, що складові кінцевого використання ВВП краще піддаються міжкраїнному зіставленню (вимірювання в єдиній валюті) і спираються на більш надійні дані порівняно з даними про доходи і створену в галузях додану вартість.

Для міжкраїнних зіставлень, обчислень у національній валюті ВВП, перераховується, як правило, у долари США. Перерахунок здійснюється за методами: валютним курсом; паритетом купівельної спроможності (ПКС); синтетичним коефіцієнтом перерахунку, так званим Атлас-методом. Кожний із перелічених методів має переваги і недоліки, а відтак, - і свою сферу застосування.

Всі три методи перерахунку забезпечують необхідну репрезентативність при порівнянні рівнів економічного розвитку країн за величиною ВВП на душу населення. Але більшістю учених вважається найоб'єктивнішим - перерахунок за ПКС. Проте, використовуючи цей метод, не враховують чинник конкурентоспроможності національної економіки, який набуває вираження, в першу чергу, у поточному номінальному курсі національної валюти. Країни, що виробляють товари і послуги з високими витратами і низькою якістю, для реалізації своєї продукції на світовому ринку змушені знижувати курс. Окрім того, для активізації розвитку національної економіки держави часто практикують „помірну” інфляцію, яка також призводить до падіння національного курсу. Інфляційна складова останнього фіксується як різниця між номінальним і реальним курсом.

Так, наприклад, за ПКС світовий ВВП у 2003 р. становив 51 трлн. дол. США і 35 трлн. дол. США – за

Атлас-методом. Отже, різниця між величинами світового ВВП, підрахованого за двома даними методами, становить 16 трлн. дол. США. Тому питання про методи розрахунку ВВП й інших макроекономічних показників має принципове значення. (Статистичні збірники Світового банку вміщують економічні показники по країнах світу, розраховані у доларах США за Атлас-методом.). Отже, відношення ВВП за ПКС до ВВП за Атлас-методом фіксує зниження державою курсу національної валюти з метою сприяння реалізації продукції на світовому ринку.

Дані по окремих країнах за темпами приросту ВВП у 2011 р., наступні (в %): Китай - 9,2; Аргентина - 8,0; Індія - 7,3; Туреччина - 6,6; Саудівська Аравія - 6,5; Індонезія - 6,4; Україна – 4,7; Росія - 4,3 [44].

Розмір реального ВВП у Росії за 2003-2012 рр. представлено у табл. 7.1.

Таблиця 7.1

Розмір реального ВВП Росії, млрд. дол. США

Рік	Значення
2003	430.3
2004	591.2
2005	763.7
2006	989.9
2007	1299.7
2008	1660.8
2009	1222.0
2010	1479.8
2011	1885.0
2012	1954.0

Щодо темпів приросту ВВП в пострадянських країнах у 2011 р., то порівняння країн за даним показником представлено на діаграмі у Додатку 2.

Питома вага України у світовому ВВП за 1990-2011 рр. представлена у таблиці Додатку 3.

Сучасні демократичні держави, авторитарні режими та аграрні монархії, як правило, характеризуються відповідними рівнями економічного розвитку, зіставними для різних країн.

Деякі вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як А. Гальчинський, Є. Гайдар, В. Мау, А. Меддісон та ін. спостерігають закономірний зв'язок між середнім рівнем ВВП на душу населення і певними формами політичної та соціальної організації суспільства. Підтвердженням достовірності даної закономірності є розрахунки відомого вченого А. Меддісона за двохсотлітній період, згідно з якими, держави із середнім рівнем ВВП на душу населення у 1200-1400 дол. США - це зазвичай аграрні країни з авторитарними режимами (у XVII-XIX столітті вони були аграрними монархіями), з низькими рівнями грамотності. Країни, у яких рівень ВВП на душу населення становить 2000-3000 дол., - це індустріальні країни з грамотним населенням і, як правило, авторитарними або тоталітарними режимами (Україна не є виключенням з правил, і мала у 2011 р. ВВП на душу населення 3651 дол. США). Високорозвинуті демократичні це такі країни, в яких середній рівень ВВП на душу населення перевищує 15000 дол. США, переважає сектор послуг і наявний високий потенціал людського капіталу.

Закономірність розвитку соціально-економічних систем відомий американський учений С. Хантінгтон пояснює ще й таким: формування стійких демократій, як правило, пов'язано з досягненням досить високого рівня економічного розвитку. Дослідження залежності між рівнем розвитку економіки, ступенем розкріпачення особи і демократизацією суспільства в компаративістиці займають не останнє місце.

Аналізуючи ці залежності С. Хантінгтон наводить наступні дані. У 1989 р. з 24 країн з рівнем доходів на душу

населення понад 6 тис. дол. не мали демократичних режимів лише 3 країни (Саудівська Аравія, Кувейт та Об'єднані Арабські Емірати). На противагу цьому із 42 найбідніших країн лише 2 – Індія та Шрі-Ланка - мали демократичні режими. Із 53 країн із середнім рівнем доходів 23 - з демократичними режимами, 25 - тоталітарні, 5 - перебували на стадії трансформації до демократичного ладу[14].

Результати досліджень дали змогу С. Хантінгтону зробити висновок про тісний кореляційний зв'язок між багатством і демократією у країнах із середнім рівнем економічного розвитку. У бідних країнах, вважає вчений, демократизація є неможливою. До країн із середнім рівнем доходів С. Хантінгтон відніс країни, які в середині 70-х років минулого століття мали рівень ВВП на душу населення 1000- 3000 дол. США, з яких лише п'ять країн з ВВП на душу населення не демократизувалися до 1989 р., зокрема - Іран та Ірак.

Отже, у сучасній економічній літературі існують різноманітні класифікації країн за обсягами ВВП, кількість яких необмежена.

7.2. Індексно-рейтинговий аналіз сучасних економічних систем

Використання ВВП як єдиного показника соціально-економічного прогресу викликає певні сумніви, адже він вміщує результати таких негативних джерел зростання ВВП, як нещадна експлуатація та забруднення навколишнього середовища, збіднення більшості населення планети, деградація моралі тощо. Як правило, індексно-рейтингові показники, поряд із ВВП на душу населення, враховують цілу низку інших індикаторів, які певною мірою погашають негативні моменти, пов'язані із застосуванням в економічній компаративістиці ВВП.

Останнім часом з'являється багато інформації про ранжирування країн світу на основі індексів, які оцінюють конкурентоспроможність національних економік у системі світового господарства, бізнес-клімат, рівень економічної свободи, якість і ефективність державного управління, ступінь глобалізації економіки, рівень розвитку людського потенціалу, потенціал зовнішніх запозичень, рівень корумпованості суспільства тощо.

Рейтинги й індекси стають своєрідною призмою, крізь яку світова спільнота оцінює кожну країну. У порівняльному аналізі функціонування економічних систем широко використовуються такі індекси:

- розвитку людського потенціалу;
- конкурентоспроможності; економічної свободи;
- суспільства, що ґрунтується на знаннях;
- економічного виміру;
- екологічного виміру;
- соціального виміру;
- сталого розвитку тощо.

Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) показує середній рівень досягнень певної країни у трьох найважливіших складниках розвитку людського потенціалу:

- тривале і здорове життя, що вимірюється показником очікуваної при народженні тривалості життя;
- знання, що вимірюється рівнем письменності дорослого населення (вага у дві третини) і валовим коефіцієнтом тих, хто вступив у навчальні заклади (вага в одну третину);
- гідний рівень життя, що вимірюється показником ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (у доларах США).

Протягом останніх років ІРЛП визначається за незмінною Методологією і охоплює 177 країн світу. Він

був розроблений у 1990 р. групою економістів під керівництвом пакистанця Махбуба-уль-Хака. Однак, концептуальна структура індексу була створена завдяки роботі Амартії Сена.

Індекс публікується ООН в щорічному звіті про розвиток людського потенціалу з 1990 року.

Для перекладу будь-якого показника x в індекс, значення якого укладено між 0 і 1 (це дозволить складати різні показники), використовується наступна формула:

$$x\text{-індекс} = \frac{x - \min(x)}{\max(x) - \min(x)},$$

де $\min(x)$ і $\max(x)$ є мінімальним і максимальним значеннями показника x серед усіх досліджуваних країн.

Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) певної країни залежить від трьох наступних показників:

$$1. \text{ Індекс очікуваної тривалості життя (LEI)} = \frac{LE - 20}{\sqrt{MYSI \times EYSI} - 0}$$

$$2. \text{ Індекс освіти (EI)} = \frac{0,951 - 0}{0,951 - 0}$$

$$*\text{Індекс середньої тривалості навчання (MYSI)} = \frac{MYS - 0}{EYS - 0}$$

$$*\text{Індекс очікуваної тривалості навчання (EYSI)} = \frac{20,6 - 0}{\ln(GNIpc) - \ln(163)}$$

$$3. \text{ Індекс доходу (II)} = \frac{\ln(108211) - \ln(163)}{\ln(108211) - \ln(163)}$$

ІРЛП є середнім геометричним цих трьох індексів:

$$\bullet \text{ HDI} = \sqrt[3]{LEI \times EI \times II}$$

LE - Очікувана тривалість життя;

MYS - Середня тривалість навчання населення в роках;

EYS - Очікувана тривалість навчання населення, ще отримує освіту, в роках;

GNІрс - ВНД на душу населення за ППС в доларах США;

Офіційна публікація останньої доповіді відбулася 14 листопада 2011 р. Звіт було складено на підставі даних березня 2013 р. Звіт був складений на основі статистичних даних від 15 листопада 2012 р. Росія зайняла 55 місце замість 66-го, Україна з індексом 0,74 посіла 76-ту рейтингову позицію, у той час коли найкращій світовий індекс становить 0,955 у Норвегії.

Україна за ІРЛП опинилася позаду таких пострадянських країн, як Естонія, Литва, Латвія, Білорусь, Росія, Казахстан. Поширеними поясненнями невисокого ІРЛП країни є: результат несприятливого історичного минулого, дефіцит обмежених економічних ресурсів, недостатній приплив прямих іноземних інвестицій тощо.

Таким чином, економіко-статистичний та індексно-рейтинговий порівняльний аналіз економічних систем в економічній компаративістиці займає помітне місце і відіграє велику роль, зокрема, при вирішенні питань розташування постсоціалістичних країн за рівнем соціально-економічного розвитку. Такий порівняльний аналіз збагачує наше пізнання сучасних економічних систем, світу в цілому та перспектив його подальшого прогресу.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Які існують методи розрахунку ВВП?
2. У чому Ви вбачаєте причини відмінності між країнами щодо обсягів і динаміки ВВП?
3. Яке місце Україна займає у світовій економіці за різними показниками?

Глосарій

Автार्кічний – закритий, відокремлений.

Автार्кія - економічний режим країни, що припускає її самозабезпечення і відсутність торгового обміну з іншими країнами. У міжнародних відносинах використовується як прагнення проводити ізоляційну політику.

Високі наукомісткі технології - технології, що створюються на підставі результатів наукових досліджень і науково-технічних розробок, забезпечують виготовлення високотехнологічної продукції, сприяють запровадженню високотехнологічного виробництва на підприємствах базових галузей промисловості.

Глобалізація економіки - процес поширення інформаційних технологій, продуктів і систем в усьому світі, що зумовлює економічну й культурну інтеграцію.

Гносеологія - (грец. – „пізнання” і – „вчення, наука”) - теорія пізнання, в якій вивчаються проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, досліджуються загальні передумови пізнання, виявляються умови його достовірності та істинності.

Градуалізм (англ. - gradualism) - наукова течія (проявлення еволюційного підходу до вивчення економіки), прибічники якого вивчають шляхи і закономірності поступового переходу економічної системи з одного стану в інше - без катаклізмів.

Дерегуляція - скасування заходів, що стримують вільну конкуренцію на фінансових ринках.

Дивергенція (лат. divergere - виявляти розходження) - термін, який використовується в економіці для позначення руху по лініям, що розходяться: збільшення розриву між рівнями розвитку окремих країн, посилення відмінностей між національними моделями економіки, їх окремими структурами і механізмами. Також термін «дивергенція»

використовується для позначення відхилення окремих країн від середніх макроекономічних показників по якому-небудь регіону або співтовариству країн.

Економічна система - це форма організації економіки, господарський механізм, завдання якого полягає в тому, щоб знаходити шляхи і методи ефективного використання обмежених (рідкісних) виробничих ресурсів.

Імператив (лат.- владний) - вимога, наказ, закон.

Інноваційна економіка - економіка суспільства, що ґрунтується на знаннях, інноваціях, позитивному сприйнятті нових ідей, машин, систем і технологій, на готовності до їх практичної реалізації в різних сферах людської діяльності.

Інтеграція економічна - процес інтернаціоналізації господарського життя, зближення і об'єднання економіки низки країн.

Каузальний (лат. - причина) - що зумовлюється певною причиною; причинний.

Компаративістика (лат. comparo - порівнюю) - порівняльне вивчення економічних систем, процесів їх взаємозв'язку, взаємодії.

Конвергенція (лат. convergens - що сходиться) зближення різних економічних систем, усунення відмінностей між ними, обумовлене спільністю соціально-економічних проблем і наявністю єдиних об'єктивних закономірностей розвитку.

Лібералізм - (фр. libéralisme) - філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу.

Методологія (грецьк. methodos - шлях дослідження чи пізнання; logos – вчення) - це вчення про структурну побудову, логічні конструкції, методи і принципи розв'язання наукової проблеми.

Модернізм (франц. moderne - сучасний) - збірне позначення всіх новітніх течій, напрямів, шкіл. Вважається, що відкидає реалізм, демократизм, гуманізм.

Монетаризм (франц. monétaire – денежный) - економічна теорія, яка розглядає грошову масу, що знаходиться в обігу, як визначальний фактор у формуванні господарської кон'юнктури, і встановлює причинний зв'язок між змінами кількості грошей і величиною ВВП.

Ордолібералізм – ринковий економічний лад, у якому держава бере на себе завдання дбати про захист приватної власності, вільної конкуренції, свободи договорів.

Парадигма – (грец. paradeigma - приклад, зразок) - сукупність наукових досягнень, визнаних усім науковим співтовариством у той чи інший період часу, і які є основою й зразком нових наукових досліджень.

Приватизація державного майна (приватизація) - це відчуження майна, що перебуває у державній власності, і майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до Закону „Про приватизацію державного майна”, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України.

Постіндустріалізм - теорія нової стадії розвитку суспільства, яка настає після індустріального суспільства, провідна роль у такому суспільстві відводиться сфері послуг, науці, освіті, а основним об'єктом діяльності стає торгівля інформацією.

Рейтинг (англ. rating) - числовий або порядковий показник, що відображає важність чи значимість певного об'єкту або явища.

Репрезентативність (фр. representant - представник) здатність вибіркової сукупності відтворювати основні характеристики генеральної сукупності.

Ринковий соціалізм - економічна система, при якій панує колективно-громадська форма власності, і діють закони ринкової економіки. Він передбачає самоврядування на виробничих підприємствах.

Сучасний монетаризм - самостійна економічна течія, в основі якої лежить уявлення про грошову масу як визначального фактора господарської кон'юнктури, рівня цін, обсягу доходу, зайнятості і макроекономічної рівноваги в цілому.

Таксономія (грец. taxis – розміщення, лад, порядок і nomos - закон) - теорія класифікації та систематизації складно організованих галузей діяльності, що мають зазвичай ієрархічну побудову.

Трансформація - (лат. transformatio - змінювати) перетворення структур, форм і способів, зміна цільовій спрямованості економічній діяльності.

„Шокова терапія” – це комплекс радикальних економічних реформ, направлених на «лікування» економіки держави, вивід її з економічної кризи. Це економічна теорія, яка існувала у 60-90 рр. ХХ ст.

Рекомендована література

Основна:

1. Аніловська Г.Я. Державний фактор трансформаційних перетворень в Економіках перехідного типу. – Л.: Вид-во ЛКА, 2002. – 324 с.
2. Башнянин Г.І., Ринкові економічні системи: проблеми становлення, функціональної структуризації і типологізації / Г.І. Башнянин, І.М. Копич, М.П. Слюсарик. - Л.: ЛКА, 2001. – 212 с.
3. Белл Д. Грядущее индустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. - М., 1999, 786 с.
4. Бодров В.Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління: Навч. посіб.- К.: Вид-во УАДУ, 2002.- 104 с.
5. Відкрите суспільство: Україна у світовій цивілізації. – К.: Вид-во Укр. акад. зовн. торгівлі, 1999. – 72 с.
6. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: Наук. вид./ А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
7. Грабинський І.М. Сучасні економічні системи. – Львів: Інтереко, 1997. – 176 с.
8. Делягин М.Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации: Курс лекций. – 3-е изд., перераб. и доп.- М.: ИНФРА-М, 2003. – 768.
9. Економіка знань та її перспективи для України / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця.- К.: Ін-т екон. прогноз., 2005.-168 с.
10. Економічні системи: Монографія. Т.1. /За ред. д.е.н., проф. Г.І. Башнянина. - Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2006.-484 с.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер с англ. - М:ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

12. Колганов А.И., Бугалин А.В. Экономическая компаративистика: Учебник / А.И. Колганов, А.В. Бугалин. – М.: ИНФРА–М, 2005 – 392 с.
13. Колодко Гж.В. От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований. – М.: Эксперт, 2000. – 392 с.
14. Леоненко П.М., Черепніна О.І. Сучасні економічні системи: Навч. посіб. - К.: Знання, 2006. - 429 с.
15. Леоненко П., Черепніна О. Теорії порівняльних систем:// Економічна енциклопедія: У 3 т. /Відп. ред. С.В. Мочерний. – К.: Вид. центр „Академія”, 2002. – Т. 3. – с.583-586.
16. Норт Д. Інституції, інституціональна зміна та функціонування економіки /Пер. з англ. І Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
17. Одягайло Б.М. Економіка і транзитивність: від найпростішої до глобальної/ Б.М. Одягайло. - К.: КНЕУ, 2003, 311 с.
18. Ослунд А. Строительство капитализма :Рыночная трансформация стран бывшего Советского блока / Пер. с англ.-М.: Логос, 2003.
19. Основи економічної науки: курс лекцій / За ред. проф. В.С.Савчука, проф. О.О.Беляєва, проф. К.Т.Кривенка, К.: КНЕУ, 2010. - 372 с.
20. Роль держави у довготривалому економічному зростанні/ За ред. В.Є. Кваснюка. – К.: Ін-т екон. прогнозування: Х.: Форт, 2003. – 424 с.
21. Роузфилд С. Сравнительная экономика стран мира. Культура, богатство и власть в XX веке: Пер. с англ. – М.: РООПЭН, 2004. – 432с.
22. Сучасні економічні системи: Навч. посіб./ За заг. ред. О.О.Власюка, В.І. Кириленка. – К.: КНЕУ, 2003. – 204 с.
23. Теория систем и системный анализ: Учеб. Пособие. - К.: МАУП, 2003.

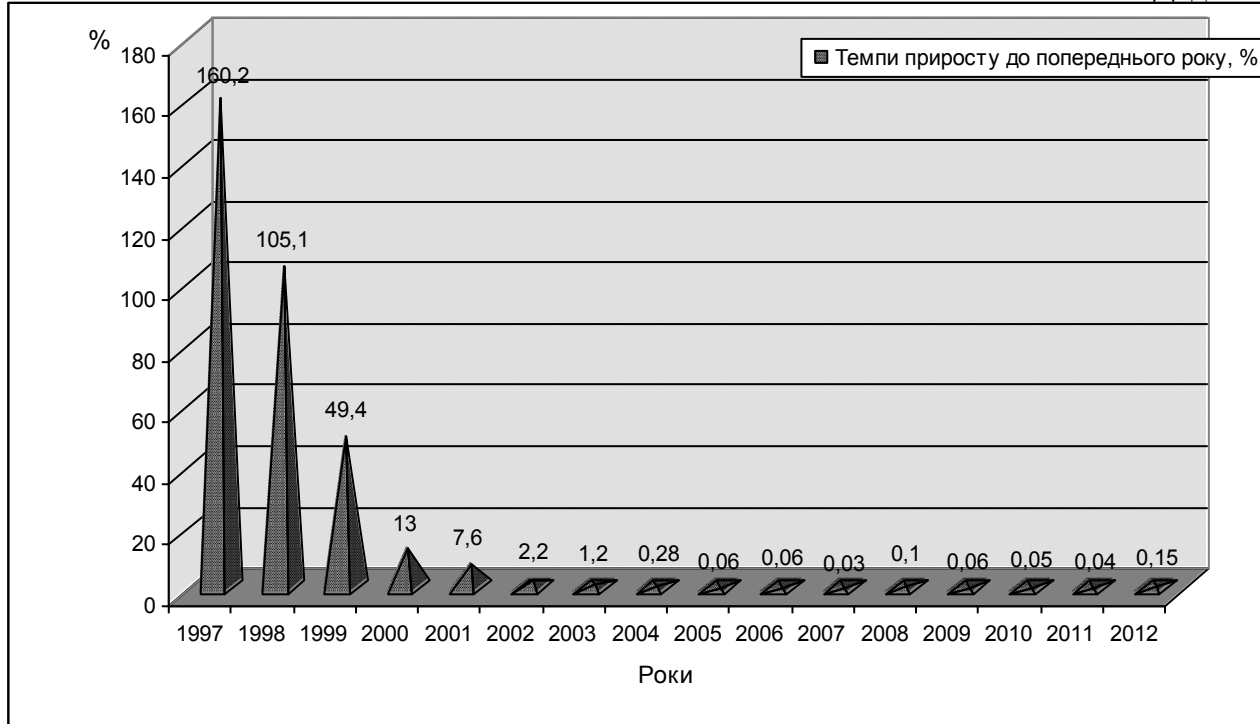
24. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: Навч. посібник. - К.: Знання України, 2006.- 316 с.
25. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К.: Логос, 2003, 632 с.
26. Шніцер М. Порівняння економічних систем: Пер. з англ. – К.: Основи, 1997, 520 с.
27. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія: Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 528 с.

Додаткова:

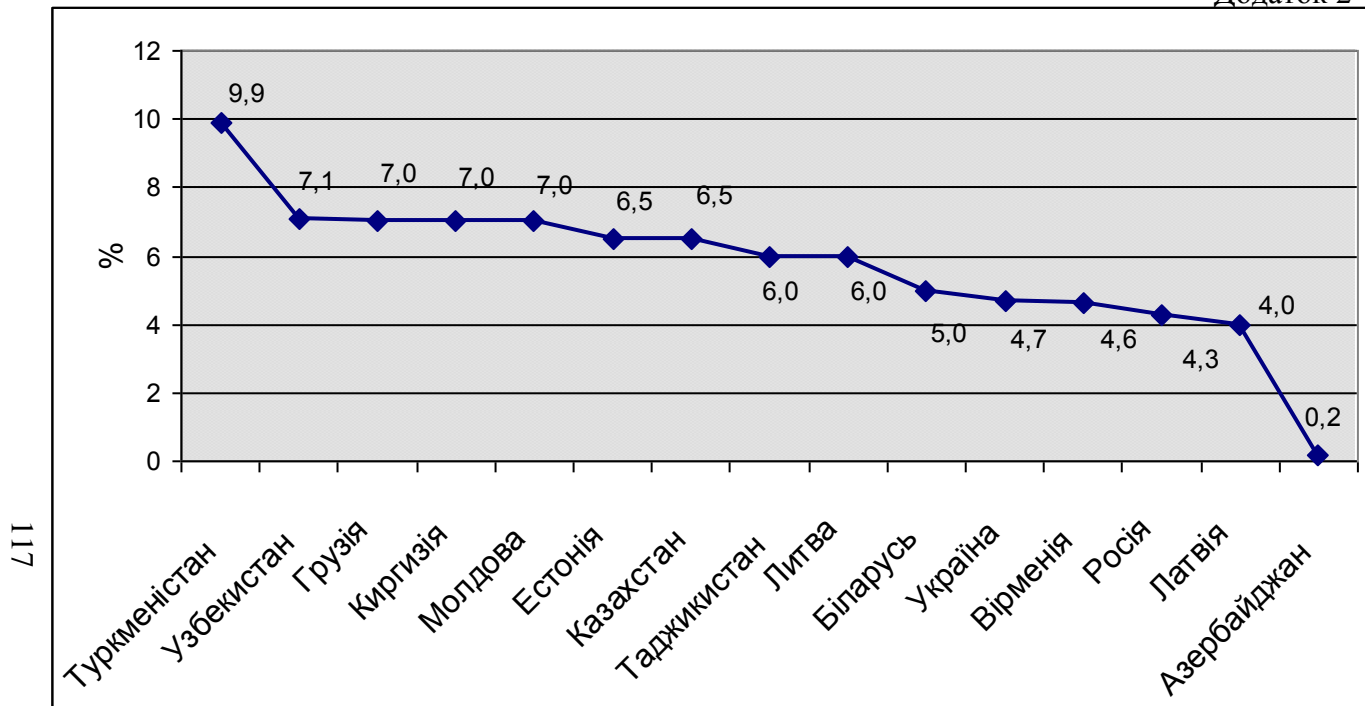
28. Ананьин О.И. Экономическая компаративистика и экономическая наука.// В кн. Истоки: Экономика в контексте истории и культуры./ Редкол.: Я.И. Кузьминов (гл. ред), В.С. Автономов (зам. гл. ред.), О.И. Ананьин и др. - М.: ГУ ВШЭ, 2004. – 584 с.
29. Благодетелева-Вовк С.Л. Особливості становлення методології дослідження глобальної нерівноважної економіки: Режим доступу: <http://exsolver.narod.ru/Artical/Ecotheory/globecon.html>.
30. Гаврилишин В. Дороговкази в майбутнє. Доповідь Римському клубові: Пер. з англ. / В. Гаврилишин. - К.: Основи, 1993. - С. 151.
31. Евстигнеев Р. Второе дыхание экономической компаративистики / Р. Евстигнеев // Вопросы экономики. – 1993. - № 1. – С. 158-160.
32. Клишко Г.Н., Леоненко П.М. Концепції системної трансформації //Економіка і управління: Наук. журн. – 2000. - № 4(10). –с 5-29.
33. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. с 14-го англ. изд. - М.: ИНФРА-М., 2003. - XXXVI, 972 с.
34. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. - К.: Основи, 1999.-259 с.

35. Україна на шляху до Європи: Пер. з англ./ За ред. Л. Хоффмана і Ф. Мьоллерса. – К.: Фенікс, 2001. – 344 с.
36. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. — К.: Основа, 2006. — 592 с.
37. Україна та країни СНД. 2011. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 98 с.
38. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society // The Public Interest. – 1967. - №7. - С. 102-118.
39. Bornstein M. Comparative Economic Systems. Models and Cases. – Homewood, 1998.
40. International Human Development Indicators - UNDP - [hdrstats.undp.org / en / countries / profiles / RUS.html](http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/RUS.html).
41. Електронний ресурс URL: <http://gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index/knowledge-economy-index-info>.
42. The World Bank, knowledge for development [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp
43. Електронний ресурс: http://www.spfu.gov.ua/spfu.admin.com.ua/Lists/SPFURportsMFIListInstance/Attachments/65/zvit_19032013_1.pdf.
44. Електронний ресурс: <http://www.premier.gov.ru/events/news/18671/>.
45. Електронний ресурс: МВФ - [http://www.imf.org/external/ ns/cs](http://www.imf.org/external/ns/cs).

ДОДАТКИ

Динаміка темпів приросту створення акціонерних товариств в Україні у 1992-2012 рр.

Темпи приросту ВВП в пострадянських країнах у 2011 р. [45]

Валовий внутрішній продукт (ВВП) України за 1990-2011 рр.

Год	ВВП, млрд. дол.	ВВП на душу населення, дол.	Частка у світовому ВВП, %	Темп росту ВВП, %
1990	90	1743	4.04	
1991	85	1645	3.64	94.4
1992	79	1530	3.16	92.9
1993	69	1339	2.71	87.3
1994	54	1051	1.99	78.3
1995	49	958	1.63	90.7
1996	45	886	1.47	91.8
1997	50	993	1.64	111.1
1998	42	842	1.39	84
1999	32	648	1.02	76.2
2000	31	634	0.96	96.9
2001	38	784	1.18	122.6
2002	42	874	1.25	110.5
2003	50	1049	1.33	119
2004	65	1375	1.53	130
2005	86	1833	1.88	132.3
2006	108	2318	2.17	125.6
2007	143	3090	2.55	132.4
2008	180	3914	2.93	125.9
2009	117	2559	2.01	65
2010	136	2992	2.14	116.2
2011	165	3651	2.35	121.3

Чеботарьова Н. М. Сучасні економічні системи. -

Курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання напряму підготовки „Маркетинг” і „Прикладна статистика”.

Розкрито сутність поняття «економічна система» як організованої сукупності економічних суб'єктів (держави, підприємств, домогосподарств), що здійснюють процеси виробництва, реалізації та споживання продуктів і послуг для задоволення своїх потреб й потреб суспільства; наведено класифікацію економічних систем за різними ознаками та розглянуто можливі варіанти їх розвитку на довгострокову перспективу.

Курс лекцій сприятиме більш повному усвідомленню соціально-економічних явищ і процесів, що відбуваються в сучасному глобальному світі, і буде корисним для майбутніх економістів.

Чеботарева Н. М. Современные экономические системы. - Курс лекций для студентов дневной и заочной форм учебы направления подготовки „Маркетинг” и „Прикладная статистика”.

Раскрыта сущность понятия «экономическая система» как организованной совокупности экономических субъектов (государства, предприятий, домохозяйств), которые осуществляют процессы производства, реализации и потребления продуктов и услуг для удовлетворения своих потребностей и потребностей общества; приведена классификация экономических систем по разным признакам и рассмотрены возможные варианты их развития на долгосрочную перспективу.

Курс лекций будет способствовать более полному осознанию социально-экономических явлений и

процессов, которые происходят в современном глобальном мире, и будет полезным для будущих экономистов.

Chebotarova N. M. Modern economies. - Lectures for full-time students and distance learning specialty „Marketing” and „Applied Statistics”.

Lectures of selective discipline „modern economies” is written in accordance with the program developed by the author.

The essence of the concept of "economic system" as an organized set of economic actors (states, companies, households) engaged in the processes of production, distribution and consumption of products and services to meet their needs and the needs of society, economic systems are classified according to various criteria and considered options for their development in the long term.

Lectures will contribute to a fuller understanding of socio-economic phenomena and processes occurring in today's global world, and will be useful for future economists.

Навчальне видання

ЧЕБОТАРЬОВА Наталія Миколаївна

СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ

*Курс лекцій для студентів
денної та заочної форм навчання з напрямку підготовки
„Маркетинг” і „Прикладна статистика”*

За редакцією автора
Комп'ютерне макетування – Н. М. Чеботарьова

Здано до склад. 30.09.2013 р. підписано до друку 30.10.2013 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 7,03
Наклад 100 прим. Зам №

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс. (0642) 58-03-20
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта справи ДК №3459 від 09.04.2009 р.